

BRIGA ZA NAROD U DIJASPORI DO LATENTNOG SUKOBA SA DOMICILNIM NARODOM – AKTUALIZACIJA PROŠLOSTI NA SADAŠNJOST U BOSNI I HERCEGOVINI

Apstrakt: Uglavnom je 19. i početak 20. vijeka bilo doba konstitucije nacija u jugoistočnoj Europi, povećana briga za oaze narode koji su živili izvan matičnog naroda, ali koja je poneki puta prelazila u namjernu ili nenamjernu hegemoniju nad drugim narodima. Ovaj fenomen je aktualan i danas kod raznih naroda, posebno na prostoru Balkana, stoga je interesantno kako se “briga za narodom izvan matične zemlje” (danas bi rekli naroda u “dijaspori”), provodila raznim “akcijama” koje su ponekad politički dirigitirane iz centara moći Austro-Ugarske na prostor Bosne i Hercegovine te Hrvatske i Slavonije, posebno u slučaju projekta mađarske (ugarske) vlade prozaičnim nazivom “Julijanska akcija”. Tzv. Julijanska akcija nije bila u to vrijeme jedinstvena, niti jedina, niti prva, niti posebna, nego se može na istim prostorima donekle komparirati sa istom metodologijom rada, npr. sa sličnim njemačkim projektom Schulvereine, talijanskom akcijom Dante Alighieri pa čak i ne tako značajnom slavenskom akcijom Ćirilometodskih društava, i drugim manje poznatim „akcijama“, koje su djelovale u inozemstvu, tj. uglavnom izvan prostora matičnih nacionalnih država, na prostoru Austro-Ugarske. Suprotni stavovi uglavnom su se manifestirali u tumačenju opravdanosti djelovanja, npr. Julijanske akcije (koja je dobila prozaično ime). Na primjer mađarska strana (slično i njemačka, talijanska, ... kroz svoje udruge) je djelovanje udruge “Julijan” opravdavala brigom za vlastiti narod izvan granica matične države (radi očuvanja identiteta, kulture i jezika). Nasuprot tome je hrvatska (pa i bosansko-hercegovačka, ...) strana u djelovanju udruge “Julijan” je vidjela oblik političkog odnarođivanja i pomađarivanja (ili ponjemčivanja, talijaniziranja, ...) većinskog domicilnog stanovništva. Mađarska Julijanska akcija provodila se na temelju: A) Statuta Julijanskog društva, (izglasano 1903), te B) ugarskih, bosansko-hercegovačkih i hrvatsko-slavonsko-dalmatinskih zakona.

Npr. mađarske Julijanske škole mogle su se u Bosni i Hercegovini te Hrvatskoj i Slavoniji osnivati, organizirati i djelovati ne samo na temelju važećih ugarskih zakona, već i na temelju školskih zakona Bosne i Hercegovine te Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, koji su dopuštali, pa čak i poticali organiziranje javnih i privatnih škola, seoskih, pustaraških škola (npr. kroz mađarske julijanske škole), tvorničkih škola (npr. škole mađarske državne željeznice), konfesionalnih škola (npr. mađarske reformatorske škole), što je otvorilo širok prostor djelovanja

mađarske Julijanske akcije od 1904. u Hrvatskoj i Slavoniji te od 1908. okupacije i u Bosni i Hercegovini. Velika većina učenika bila je nemađarske nacionalnosti, a upisivani su ovdje zbog boljih uvjeta, mogućnosti zapošljavanja u poduzećima i državnim i javnim službama te nastavku školovanja. Mađarske škole i mađarske željeznice, kao i mađarske crkve i društva u Hrvatskoj i Slavoniji, postojale su već u drugoj polovici 19. vijeka, te su imale smisao provođenja tzv. mađarske državne misli (*Magyar Állami eszme*), koji su politički instrumentalizirani te su od 1904. program tzv. Julijanske akcije do kraja Prvog svjetskog rata stavili u svoj sustav i program. Gotovo istovjetni je takav odnos od 1908. bio i u Bosni i Hercegovini. Bili su stalni sukobi državne mađarske vlasti i programa Julijanske akcije sa većinskim slavenskim stanovništvom izvan Ugarske, npr. u Bosni i Hercegovini. Kada je Julijanska akcija zbog "brige za svoj narod u dijaspori" politički bila instrumentalizirana i u jednom dijelu prešla granice „očuvanja“ svoga naroda, započela je sa "nenamjernom" asimilacijom putem škola, željeznica i kulturnih društava, tada je nužno morala doći u sukobe sa drugim narodima. Sa mađarskih gledišta tzv. „Bosanska akcija“ i „Slavonska akcija“ mađarske Vlade, bile su usmjerene na zbrinjavanje Mađara u tzv. „pridruženoj“ i anektiranoj pokrajini te na jačanje i proširenje mađarskog utjecaja, a u zemljama gdje su većinsko stanovništvo bili muslimani - Bošnjaci, Srbi i Hrvati. Ista akcija kretala se od optužbe „mađarizacije“ do teorije o Mađarima koji su ugroženi asimilacijom, ipak, akcija nije postigla dugoročni cilj i nije se pokazala trajnom jer nakon završetka Prvoga svjetskog rata, mala skupina Mađara u novonastalim državama nije imala nikakve pravne garancije te joj promjenjene vlasti nisu osiguravale opstanak.

Ključne riječi: *Reforme, asimilacija, Julijanska akcija, Bosna i Hercegovina.*

CARE FOR PEOPLE IN DIASPORA UP TO A LATENT CONFLICT WITH THE DOMICILE NATION – UPDATING THE PAST TO THE PRESENT OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract: *The beginning of the 19th and the 20th century marked the period of nations' constitution in southeastern Europe and greater care for nations' oases living out of their parent nations. Sometimes that care turned into intended or unintended hegemony over other nations. This phenomenon is actual even today in various nations, especially in the Balkans, so it is interesting how "the care of the people out of their home country" (nowadays people would say "diaspora"), implemented various "actions" that were sometimes politically conducted from the Austro-Hungarian centres of power to the territory of Bosnia and Herzegovina, Croatia and Slavonia, especially in the case of the Hungarian government's pro-government project "Julian Action". So-called Julian Action was not unique at*

that time, neither it was the only, nor the first or special, but it can be somewhat comparable to the same work methodology in the same regions, for example, with the similar German project Schulvereine, the Italian action by Dante Alighieri, and even to not so significant Slavic action of the Cyril and Methodius societies, as well as to some other less-known “actions” that operated abroad, i.e. mainly outside the home countries, on the territory of Austria-Hungary. The opposite views were mostly manifested in the interpretation of justification, e. g. of Julian Action (which got the prosaic name). For instance, the Hungarian side (similar to German, Italian ... through their associations), justified the action of the association “Julian” by the care of its own people outside the borders of the home state (in order to preserve identity, culture and language). On the contrary, the Croatian (and also Bosnian-Herzegovinian,...) side in the activity of the “Julian” organization recognized a sort of political alienation and Hungarization (or Germanization, Italianization, ...) of the majority of domicile population. The Hungarian Julian campaign was conducted on the basis of: A) Statute of the Julian Society, (voted in 1903), and B) Hungarian, Bosnian-Herzegovinian and Croatian-Slavonic-Dalmatian laws.

For example, the Hungarian Julian Schools in Bosnia and Herzegovina, Croatia and Slavonia could be founded, organized and act not only on the basis of the applicable Hungarian laws, but also on the basis of the school laws of Bosnia and Herzegovina, Croatia, Slavonia and Dalmatia, which allowed and even encouraged the organization of public and private schools, rural and wilderness schools (e. g. through Hungarian Julian schools), factory schools (e. g. Hungarian state railway schools), confessional schools (e. g. Hungarian reformatory schools), which opened a wide area of the Hungarian Julian Action operation from 1904 in Croatia and Slavonia, and from the 1908 occupation in Bosnia and Herzegovina. A vast majority of pupils were of non-German nationality, and they were enrolled there because of better conditions, employment opportunities in enterprises, state and public services, as well as because of future education. Hungarian schools and Hungarian railways, as well as Hungarian churches and societies in Croatia and Slavonia, existed in the second half of the 19th century. They had the purpose of implementing the so-called Hungarian State Thought (Magyar Állami eszme), which had been politically instrumentalized. Since 1904 until the end of the First World War they put the so-called Julian action into their systems and programmes. Almost identical relationship had existed in Bosnia and Herzegovina since 1908. There were constant conflicts between the state of Hungary and Julian campaign with the majority of Slavic population outside of Hungary, for example, in Bosnia and Herzegovina. When the Julian campaign was politically instrumentalized because of “taking care of its people in diaspora”, and in some parts crossed the boundaries of “preserving” them, it began with “unintentional” assimilation through schools, railways and cultural societies. So it necessarily had to come into conflict with other nations. From the Hungarian point of view, the so-called “Bosnian Action” and “Slavonic Action” of the Hungarian Government were

directed towards the care of Hungarians in the so-called “affiliated” and annexed province, as well as to strengthening and expansion of Hungarian influence in the countries where the majority of population were Muslims-Bosnians, Serbs and Croats. The same action ranged from the accusation of “Hungarianization” to the theory of the Hungarians threatened by assimilation; however, the action did not achieve a long-term goal and did not prove permanent because, after the end of the First World War, a small group of Hungarians in the newly established countries did not have any legal guarantees, and new authorities did not ensure its survival.

Key words: *Reforms, Assimilation, Julian Action, Bosnia and Herzegovina.*

Projekt tzv. mađarske Julijanske akcije od Slavonije do Bosne i Hercegovine

Uglavnom je 19. i početak 20. vijeka bilo doba konstitucije nacija u jugoistočnoj Europi, povećana briga za oaze narode koji su živili izvan matičnog naroda, ali koja je poneki puta prelazila u namjernu ili nenamjernu hegemoniju te bila uvod u sukobe sa drugim narodima. Ovaj fenomen je aktualan i danas kod raznih naroda, posebno na prostoru Balkana, stoga je interesantno kako se *briga za narodom izvan matične zemlje* (danas bi rekli naroda u “dijaspori”), provodila raznim “akcijama” koje su ponekad politički dirigitirane iz centara moći Austro-Ugarske na prostor Bosne i Hercegovine te Hrvatske i Slavonije, posebno u slučaju projekta mađarske (ugarske) vlade, prozaičnim nazivom “Julijanska akcija”. Tzv. Julijanska akcija nije bila u to vrijeme jedinstvena, niti jedina, niti prva, niti posebna, nego se može na istim prostorima donekle komparirati sa istom metodologijom rada, npr. sa sličnim njemačkim projektom *Schulvereine*, talijanskom akcijom *Dante Alighieri* pa čak i ne tako značajnom slavenskom akcijom *Ćirilometodskih društava*, i drugim manje poznatim „akcijama“, koje su djelovale u inozemstvu, tj. uglavnom izvan prostora matičnih nacionalnih država, na prostoru Austro-Ugarske. Najlakše je bilo npr. mađarskim, njemačkim ili talijanskim organizacijama, projektima i „akcijama“ djelovati putem škola i kulturnih društava, jer je npr. početkom 20. vijeka u Bosni i Hercegovini bilo oko 90%, te oko 60% žitelja u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji nepismeno, stoga je društvo ubrzano trebalo opismenjavati. Kako su vlastite mogućnosti bile slabe i nedostatne, to su dobro došli uticaji i „pomoć“ izvana, ali ne samo u školstvu, već i privredi i drugim oblicima i poljima.

U Bosni i Hercegovini julijanske škole su se mogle osnivati, organizirati i djelovati ne samo na temelju važećih ugarskih zakona i na temelju Školskog zakona Bosne i Hercegovine koji je dopuštao, pa čak i poticao organiziranje javnih i privatnih škola, pustaraških škola (*mađarske julijanske škole*), tvorničkih škola (*škole korporacija za eksploataciju šuma i ruda, škole mađarske državne željeznice*), konfesionalnih škola (*mađarske reformatorske škole*), što je otvorilo

širok prostor djelovanju mađarske Julijanske akcije u Bosni i Hercegovini. Dakako ne samo mađarski uticaji nego i drugi uticaji kao njemački i slični bili su na djelu tada u Bosni i Hercegovini.

Prirodno je da su poslaničke prepirke u Bosanskohercegovačkom saboru (Stanku), te u Hrvatsko-slavonsko-dalmatinskom saboru, na istu temu bile žestoke, pa je tako Ugarski ministar predsjednik naglasio u pismu Hrvatskom banu: *Nem igaz, hogy a horvátországi magyar iskolák célja a magyarosítás! (Nije istina da je cilj mađarskih škola u Hrvatskoj i Slavoniji pomadžarivanje)*. Znakovito je da su na osnivačkoj skupštini stvaranja Julijanskog saveza u Budimpešti 1904. godine bili mađarski plemići i industrijalci, crkveni dostojanstvenici, ministri i drugi političari, kada je ministar unutrašnjih poslova objašnjavao smisao organiziranja Mađara izvan uže Ugarske, u cilju potpore Mađarima na kulturnom, privrednom i društvenom planu, a u kojem prvi članak usvojenog Pravilnika bijaše da se: *Mađarima da potpora, naročito Mađarima koji žive na rubovima Ugarske te da im se pomogne*, a za ostvarenje tih ciljeva sagradit će se škole, osnivati kulturna društva koja će im pomagati sa potporom u privredi i mađarskoj državnoj željeznici koja je bila na tim prostorima i krajem 19. i početkom 20. vijeka najveće poduzeće u državi i imala centralnu ulogu u Monarhiji, posebno u razvoju ugarske privrede, a koja je postupno postala državna sa namjerom uvođenja jedinstvenog jezičnog sustava, mađarskog jezika u Ugarskoj i okolnim zemljama (u Hrvatskoj i Slavoniji od 1904. i nastavkom u Bosni i Hercegovini od 1908).

Suprotni stavovi uglavnom su se manifestirali u tumačenju opravdanosti djelovanja, npr. Julijanske akcije (koja je dobila prozaično ime).¹ Na primjer mađarska strana (slično i njemačka, talijanska, ... kroz svoje udruge) je djelovanje udruge “Julijan”² opravdavala brigom za vlastiti narod izvan granica matične države (radi očuvanja identiteta, kulture i jezika). Nasuprot tome je hrvatska (pa i bosansko-hercegovačka, ...) strana u djelovanju udruge “Julijan”³ vidjela oblik političkog odnarođivanja i pomadžarivanja (ili ponjemčivanja, talijaniziranja, ...) većinskog domicilnog stanovništva. Istina, ti fenomeni nisu bili tako izraženi u Bosni i Hercegovini, koliko su bili izraženi u Hrvatskoj i Slavoniji.

---

1 Naziv „Julijanska akcija“ dobiven je prilikom osnivanja istoimenog Saveza korištenjem imena sv. Julijana, a temeljni je vladin „proklamirani“ cilj Julijanske akcije bila obnova kulturne djelatnosti naroda tj. očuvanje i revitalizacija kulture i naroda. Julián árcia (“Julian” je izabrano ime po kršćanskoj ikonografiji od sv. Julijana, kao zaštitnika putnika, skelara i putujućih pjevača, a time “po autoru članka” i naroda u dijaspori). Ivan Balta, *Julijanska akcija u Bosni i Hercegovini sa osvrtom i na Hrvatsku i slaviniju*, HKD Napredak, Zagreb 2009, 1-444. (dalje: I. Balta, *Julijanska akcija u Bosni i Hercegovini*).

2 Po legendi fratar Julianus se za vrijeme kralja Bele IV (1235-1270) sa drugim fratrima je otišao potražiti pradomovinu Mađara te tako posjetio one Mađare koji su živjeli u Aziji (vjerojatno oko rijeke Volge) želeći ih preobratiti u kršćansku vjeru, što je podupirao i kralj Bela IV. U Aziji je Julijan saznao za mongolski (tatarski) napad na Europu te se vratio u Ugarsku i o tome obavijestio vladara. (u prenesenom značenju bila je to briga za onaj dio naroda koji nije živio u matičnoj zemlji ili domovini).

3 Radovan Ivančević, *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva i Uvod u ikonologiju*, Zagreb 1990, 307-308.

Sa nekih mađarskih gledišta, npr. Julijanska tzv. Slavonska akcija (u Hrvatskoj i Slavoniji) i tzv. Bosanska akcija (u Bosni i Hercegovini) Mađarske (Ugarske) vlade, bile su usmjerene na zbrinjavanje Mađara u tzv. "pridruženoj" (kako je mađarska vlast nazivala Hrvatsku i Slavoniju) i anektiranoj pokrajini (kako je mađarska vlast nazivala Bosnu i Hercegovinu) te na jačanju i proširenju mađarskog uticaja, gdje su korištena ne samo kulturološka sredstva za postizanje ciljeva. Dakle, Julijanska akcija se kretala od optužbe "mađarizacije" do teorije o Mađarima koji su ugroženi asimilacijom. Mađarske (ugarske) vlasti provodile su Julijansku akciju u svrhu zaštite mađarske nacionalne manjine izvan užeg područja Ugarske, tj. u krajevima gdje su živile manje skupine Mađara izvan tzv. uže Ugarske, posebno u Hrvatskoj i Slavoniji, Bosni i Hercegovini, dijelu Erdelja te riječnim lukama u kojima je bilo Mađara.

Mađarska Julijanska akcija provodila se na temelju: A) Statuta Julijanskog društva, (izglasano 1903), te B) ugarskih, bosansko-hercegovačkih i hrvatsko-slavonsko-dalmatinskih zakona. Npr. mađarske Julijanske škole mogle su se u Bosni i Hercegovini te Hrvatskoj i Slavoniji osnivati, organizirati i djelovati ne samo na temelju važećih ugarskih zakona, već i na temelju školskih zakona Bosne i Hercegovine te Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, koji su dopuštali, pa čak i poticali organiziranje javnih i privatnih škola, što je otvorilo širok prostor djelovanja mađarske Julijanske akcije od 1904. u Hrvatskoj i Slavoniji te od 1908. okupacije i u Bosni i Hercegovini. Dakle, Julijanska akcija se na temelju Statuta Julijanskog društva planski i sustavno provodila i u dijelovima Bosne i Hercegovine od 1908. odnosno od 1908. do 1918. godine.

Međutim, mađarske škole i mađarske željeznice, kao i mađarske crkve i društva u Hrvatskoj i Slavoniji, postojale su već u drugoj polovici 19. vijeka, te su imale smisao provođenja tzv. mađarske državne misli (*Magyar Állami eszme*), koji su politički instrumentalizirani te su od 1904. program tzv. Julijanske akcije do kraja Prvog svjetskog rata stavili u svoj sistem i program. Gotovo istovjetni je takav odnos od 1908. bio i u Bosni i Hercegovini.

Kada je Julijanska akcija politički bila instrumentalizirana i u jednom dijelu prešla granice „očuvanja“ svoga naroda, započela je sa "nenamjernom" asimilacijom putem škola, željeznica i kulturnih društava, nužno je morala doći u sukobe sa drugim narodima. Zbog raširenosti i specifičnosti provođenja u tzv. "nacionalnoj odbrani Mađara", zbog "navodne" ugroženosti i "asimilacije", Julijanska akcija se na prostoru Slavonije nazivala i "Slavonskom akcijom", a ona u Bosni i Hercegovini "Bosanskom akcijom" sa istim ciljem i metodologijom djelovanja, o čemu je svoju respektabilnu naučnu procjenu dao mađarski naučnik B. Makkai,⁴ vrlo često citiran i uvažavan u ovom radu, kao i drugi, posebno Ernest Bernics i Pál Petri. Sistemski je i organizirano djelovala od 1904. godine pa do kraja Prvog svjetskog rata, kako na prostoru Bosne i Hercegovine, tako i Slavonije, tj.

---

4 Ivan Balta, Problematika mađarske Julijanske akcije u zemljama jugoistočne Europe krajem 19. i početkom 20. veka, *Zbornik radova*, br. 2, (naučni skup „Srpsko-mađarski odnosi kroz istoriju“, 1. juni 2007), Filozofski fakultet Novi Sad 2007, 283-309.

Hrvatske te djelomično na Erdelj i tzv. Mađarske lađarske škole. Dok je u Hrvatskoj i Slavoniji nastojala dobiti simpatije hrvatske i srpske većine, „Bosanska akcija” je nastojala dobiti simpatije čelnih ljudi muslimanske vjeroispovijesti uz srpski i hrvatski dio stanovništva.

Sa mađarskih gledišta i „Bosanska akcija” i „Slavonska akcija” mađarske Vlade, bile su usmjerene na zbrinjavanje Mađara u tzv. „pridruženoj” i anektiranoj pokrajini te na jačanje i proširenje mađarskog utjecaja, a u zemljama gdje su većinsko stanovništvo bili muslimani - Bošnjaci, Srbi i Hrvati. Ista akcija kretala se od optužbe „mađarizacije” do teorije o Mađarima koji su ugroženi asimilacijom, ipak, akcija nije postigla dugoročni cilj i nije se pokazala trajnom jer nakon završetka Prvoga svjetskog rata, mala skupina Mađara u novonastalim državama nije imala nikakve pravne garancije te joj promjenjene vlasti nisu osiguravale opstanak.

Budući da su mađarska sela pojedinih županija na području Felvidéka⁵ poslije istjerivanja Osmanlija⁶ potpuno opustjela, nastanili su ih seljaci koji su ponajviše došli sa sjeverozapada i nastanili prostor Alfölda i Temesköza (jugozapada), što je organizirala austrijska Vlada i veleposjednici.⁷

Naseljeni Nijemci selili su se u unaprijed i na temelju propisanog tlocrta u sagrađena sela, dobivši pri tome šestogodišnji oprost od plaćanja poreza, stoga je broj njemačkih stanovnika u Ugarskoj brzo rastao.⁸ U to je vrijeme za Ugarsku bilo rješenje useljavanje i drugih naroda, a najveću masu useljenika činili su rumunjski seljaci, koji su bježali pred feudalnim izrabljivanjem i stvorili tako u Erdelju rumunjsku većinu, dok su Srbi doselili u Bačku i dijelom u Slavoniju i Srijem krajem 17. vijeka pod vodstvom patrijarha, koje je austrijski dvor naselio kao graničare i podijelio im povlastice.

Položaj seljaka se naglo pogoršao u prvoj polovini 19. vijeka, zbog toga što su napuštene zemlje posjednici priključivali svojim salašima te time povećavali broj seljaka koji su imali malo zemlje i želire bez zemlje. Poslije Napoleonovih ratova austrijska vlada je 1816. godine nametnula novu 60% devalvaciju, što je otežalo život kako u Ugarskoj tako i u tzv. pridruženim zemljama.⁹ U godinama, koje su

5 Géza Závodsky, *Történelem a gimnázium III. osztály számára*, Budapest 1981. (1983), 82.

6 Tadija Smičiklas, *Dvjestogodišnjica oslobođenja Slavonije*, JAZU, Zagreb 1891; Igor Karaman, Problemi ekonomskog razvitka hrvatskih zemalja u doba oblikovanja građansko-kapitalističkog društva do prvog svjetskog rata, 307-342. (dalje: I. Karaman, *Problemi ekonomskog razvitka hrvatskih zemalja*). Grupa autora, (urednica Mirjana Gross), *Društveni razvoj u Hrvatskoj (od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća)*, Zagreb 1981. (dalje: G. autora, *Društveni razvoj u Hrvatskoj*).

7 P. Bihari, *A 19. század története fiataloknak (1775-1918)*, Holnap Kiadó, Budapest 2000.

8 Posvjedočio je kaločki nadbiskup Lipót Kolonich u svom germanizatorskom projektu 1689. godine: *Neka se (Ugarska) ili barem njezin veći dio germanizira i mađarska krv sklona revoluciji i nemiru ukroti njemačkom (krvlju) na vjernost i ljubav prirodnog gospodara i nasljednog kralja*.

9 Zoltán Ács, *Nemzetiségek a történelmi Magyarországon*, Budapest 1996; G. Závodsky, *Történelem a gimnázium III. osztály számára*, Budapest 1981. (II. izdanje, 1983), 99; M. Čop, Odnarođivanje naše djece u riječkim školama nametanjem talijanskog i mađarskog nastavnog jezika u razdoblju mađarske uprave od 1868. do 1918. godine, *Zbornik Pedagoškog fakulteta u Rijeci*, br. 5, Rijeka 1983, 41-49; I. Balta, Mađarske škole u hrvatsko-slavonskim županijama u sustavu julijanske akcije krajem XIX i početkom XX stoljeća, *Život i škola*, br. 6, Osijek 2001, 30-45.

slijedile poslije ratova, potražnja za poljoprivrednim proizvodima se smanjila, a konkurencija je bila sve veća. Ugarsko je žito bilo opterećeno velikim transportnim troškovima, uskladišteno u jamama sa mirisom zemlje, teško nalazeći kupce, dok je ruska pšenica čak i u Trstu bila jeftinija od ugarske, a transportirana je po lošim putovima. Kriza koja se javljala u privredi zahtijevala je likvidaciju feudalnog poretka koji je kočio daljnji razvoj,¹⁰ nerijetko od strane Ugarskoga državnog sabora. Jedno od malobrojnih pozitivnih nastojanja Ugarskog državnog sabora bilo je prihvaćanje mađarskog jezika kao službenog, dok je prekretnicu u razvoju Ugarske učinio Széchenyi svojim brojnim prijedlozima i reformama u programima: *Za podizanje Mađarske postoje samo tri sredstva: nacionalni, promet i trgovačka povezanost sa drugim nacijama...*, i postupnim promjenama u projektu *Stádium*.

Bilo je to vrijeme kada su liberalni zastupnici (npr. Pulszky) u državnom Ugarskom saboru htjeli riješiti kmetско pitanje odobravanjem vječnog otkupa, tj. da kmet može postati slobodan otkupom zemlje. Tako je 1848. godine došlo do sukoba i revolucije predvođene idejama Kossutha iz koje se ugarska istina u početku pobijedena nametnutim apsolutizmom, više nije mogla zaustaviti u industrijskom razvoju i političkom nacionalnom osamostaljenju.¹¹

Mađarski liberalni mislioci iznosili su ideje, koje će kasnije biti ugrađene u program o mnogojezičnoj, ali politički jedinstvenoj mađarskoj naciji.¹² Međutim, u samoj Ugarskoj (bez Hrvatske i Slavonije), Mađari u drugoj polovini 19. stoljeća bijahu manjina u Ugarskoj čineći samo 46% stanovništva.¹³

Tokom građanskog preobražaja pojam nacije dobilo je novo značenje, u jačanju svijesti o uzajamnoj pripadnosti ljudi koji govore istim jezikom pa se u Ugarskoj razvio građanski ideološki sistem, nacionalizam, koji je sebi postavio za cilj jačanje jedinstvene privrede i tržišta, proširenje i unapređenje zajedničkog jezika i kulture, makar i na štetu drugih. Ugarskohrvatskom Nagodbom otvorena su mnoga pitanja, prije svega pitanje o narodnostima, a za što je 1868. godine i izglasan poseban *Zakon o narodnostima*,¹⁴ koji je trebao osigurati i upotrebu narodnosnih jezika u svakodnevnom životu. Međutim već je u uvodnim napomenama *Zakona o narodnostima* postavljena supremacija mađarske nacije i diskriminacijski odnos prema drugim nacijama: *...Prema načelima ustava svi državljani Ugarske čine u političkom pogledu jednu naciju, nedjeljivu, jedinstvenu mađarsku naciju,*

---

10 Dragutin Pavličević, Pregled agrarnih odnosa u banskoj Hrvatskoj 1848-1903, *Naše teme*, br. 11, Zagreb 1984, 2409-2424; J. Honvári, *Magyarország gazdaságtörténete*, Budapest 1996. (dalje: D. Pavličević, *Pregled agrarnih odnosa u banskoj Hrvatskoj 1848-1903*).

11 Igor Karaman, *Problemi ekonomskog razvitka hrvatskih zemalja*, 307-342; András Gergely, *Magyarország története 1790-1918*, Budapest 1991; G. autora, *Društveni razvoj u Hrvatskoj*.

12 Miklós Wesselényi je rekao: *Sretne li zemlje u kojoj jedan jezik - jedna vjera - jedan narod i gdje porijeklo i isti običaji čine sve ljude srodnicima*.

13 G. Závodsky, *Történelem a gimnázium III. osztály számára*, Budapest 1981. (1983), 118. Narodnosna struktura stanovništva u drugoj polovini 19. vijeka u Ugarskoj (bez Hrvatske i Slavonije, naravno i Bosne i Hercegovine): Mađari 46,1%, Rumunji 18,8%, Slovaci 13,9%, Nijemci 10,7%, Srbi i Hrvati 5,5%, karpatski Ukrajinci (i Rusini) 3,7% i ostali 1,0%.

14 Jedan od autora *Zakona o narodnostima* bijaše József Eötvös

koje je ravnopravni član svaki građanin domovine, pripadao on kojoj mu drago narodnosti....

Za vrijeme mandata ministra predsjednika Ugarske Kálmána Tisze (1875-1890), nastavljeno je sa izgradnjom centralizacije javne uprave, a koji je često istupao protiv težnji narodnosti za kulturnim preobražajem, zaustavljajući sve reforme.¹⁵ Kada je u Ugarskoj koalicija oporbenih stranaka 1905. godine došla na vlast, umjesto Istvána Tisze (ministar predsjednik 1903-1905. i 1910-1917), novi ministar predsjednik postao je Géza Fehérváry, kada su narodnosti bili u defanzivi, no veći otpor izazvao je Ápponyijev *Zakon o školama*, koji je propisao učenje mađarskog jezika kao nastavnog predmeta i u školama narodnosti.¹⁶

Razvojem privrede pojavila se potreba za većim brojem obrazovanih ljudi koji bi mogli pratiti tehničke inovacije jer je u Ugarskoj bio niski stupanj djelotvornosti osnovnog obrazovanja i narodnog prosvjeđivanja, iako je u Ugarskoj omjer analfabeta za 20-tak godina opao na 33%, od toga kod Mađara na 20%.

U Bosni i Hercegovini te u Hrvatskoj i Slavoniji, stupanj prosvijećenosti bio je niži nego u Ugarskoj te je bilo prostora za otvaranjem škola, sve pod velikim nabojem romantičnog nacionalizma u politici i kulturi Mađara u Ugarskoj.

U to vrijeme u ugarskoj Vladi, odnosno njeni ministri predsjednici Ugarske, od hrvatsko-ugarske Nagodbe te aneksije Bosne i Hercegovine, zalagali su se za očuvanje mađarskog identiteta manje skupine Mađara, a koje je naročito pojačano¹⁷ od ministra predsjednika Kálmána Tisze (ministerelnökök ili predsjednik vlade 1875-1890),¹⁸ a nastavljeno od 1890. godine ministrima predsjednicima do 1918. godine, tj. do propasti Austro-Ugarske Monarhije.

Proučavajući fenomen Julijanske akcije i njezine opravdanosti ili neopravdanosti na prostoru Hrvatsku i Slavoniju, samo se djelomično odnosilo na Bosnu i Hercegovinu.¹⁹ Svojevremeno krajem 19. vijeka, na vijest o jeftinoj zemlji veliki broj Mađara krenuo je u potragu za boljim životom u „prijateljske zemlje“, a taj masovni dolazak Mađara u hrvatskom tisku prozvan je u dijelu novina „navalom Tatara“ i gotovo šokirao tadašnje hrvatsko-slavonsko javno mnijenje.²⁰

15 Ugarski ministri predsjednici - Ministerelnökök: *Andrássy-kormány* (Gyula Andrássy, 1867-1871), *Lónyay-kormány* (Menyhért Lónyay 1871-1872), *Szlávy-kormány* (József Szlávy 1872-1874), *Bittó-kormány* (István Bittó 1874-1875), *Wenckheim-kormány* (Béla Wenckheim 1875-1875), *Tisza-kormány* (Kálmán Tisza, 1875-1890), *Szapárykormány* (Gyula Szapáry, 1890-1892), *Wekerle-kormány* (Sándor Wekerle, 1892-1895), *Bánffy-kormány* (Dezső Bánffy, 1895-1899), *Széll-kormány* (Kálmán Széll, 1899-1903), *Tisza-kormány* (István Tisza, 1903-1905), *Fejérváry-kormány* (Géza Fejérváry 1905-1906), *Wekerle-kormány* (Sándor Wekerle, 1906-1910), *Khuen Héderváy-kormány* (Károly Khuen-Héderváy, 1910-1912), *Lukács-kormány* (László Lukács, 1912-1913), *Tisza-kormány* (István Tisza, 1913-1917), *Wekerle-kormány* (Sándor Wekerle, 1917-1918).

16 Sándor Hangay, *19 történelmi arckép*, Budapest 1991.

17 Elek Fényes, *Magyarország statistikája*, I-III, Pest, 1842-1843.

18 A. Gergely, *Magyarország története a 19. században*, Oziris kiado, Budapest 2005.

19 I. Karaman, *Problemi ekonomskog razvitka hrvatskih zemalja*, 307-342; G. autora, *Društveni razvoj u Hrvatskoj*; D. Pavličević, *Pregled agrarnih odnosa u banskoj Hrvatskoj 1848-1903*, 2409-2424.

20 „Második tatárjárás Horvátországban“, *Hrvatska*, Zagreb, 9. april 1909.

Zagrebački je dnevnik *Obzor* 1904. godine upozorio kako 29.620 (?) Mađara korak po korak potiskuje Slavene u Ameriku ili ih baca u ruke lihvara.²¹ Mnoge se zakonske odredbe nisu provodile, kao npr. organizacija hrvatsko-slavonskih odjela u zajedničkim ministarstvima, a korištenje mađarskih natpisa na željezničkim linijama smatralo se samo grubim kršenjem Nagodbe.

Duga vladavina bana Károlyja Khuen-Héderváryja u Hrvatskoj i Slavoniji suprotstavila se zahtjevu djela političkih snaga za novom revizijom Nagodbe, što je dovelo do demonstracija za vrijeme posjete kralja Franje Josipa I. Zagrebu 1895. godine, kao i do protumađarskih nemira 1903. godine širom Hrvatske, a kasnije i Bosne i Hercegovine. Sve to vrijeme stvarala se klima neprijateljstva prema Mađarima, koji su smatrani „otimačima“ etnički nemađarskog prostora i provoditeljima diskriminativne tarifne i financijske politike. Smatralo se da će mađarski „imperijalisti“²² ne samo izrabiti, nego i asimilirati,²³ odnosno odcijepiti nemađarske teritorije.²⁴ Najosjetljivije područje bila je Slavonija, jer je vjekovima bila politički i organski dio Ugarske, bez obzira što je pravno pripadala Hrvatskoj.²⁵ Ovaj pravni okvir je prema mađarskim argumentima „potvrđen“ i nekim etničkim argumentima, jer su 1910. godine u Slavoniji Nijemci i Mađari činili gotovo pola stanovnika u Osijeku, a prema Józsefu Szűcsiju²⁶ Hrvati su činili samo 40,5% ukupnog stanovništva,²⁷ Srbi jednu četvrtinu.

U svojoj ekspanziji pojačana je i propagandna „nacionalna brigada“ ugarske Vlade ne samo za program o iseljenicima u Americi i Rumunjskoj, već i za Mađare rasute po susjednim zemljama unutar Austro-Ugarske Monarhije u Bosni i Hercegovini te Hrvatskoj i Slavoniji.²⁸ Stoga je 1904. godine pokrenuta Julijanska akcija, koju je Makkai nazvao „Slavonskom akcijom“, a u Bosni i Hercegovini „Bosanskom akcijom“.²⁹ Po drugim autorima, Mađari su u savezu sa useljenim „Švabama“, trebali „čuvati“ južne krajeve Austro-Ugarske Monarhije.³⁰

21 *Obzor*; Zagreb, 14. septembar 1904.

22 Josip Gulyás, hrvatskog podrijetla, nazvao je MÁV (Mađarsku državnu željeznicu) najmoćnijim sredstvom mađarskog imperijalizma u Hrvatskoj i Slavoniji. J. Gulyás, *Az erszakos asszimiláció politikája Európában és Magyarországon... (Politika agresivne asimilacije u Europi i Mađarskoj...)*, Budapest 1964.

23 *Hrvatski pokret*, Zagreb, 22. februar 1914.

24 *Narodna obrana*, Osijek, 15. august 1907.

25 Županije Virovitička-Verőcza, Požeška-Pozsega i Srijemska-Szerem (te Vukovska-Wlkov i Valpovačka-Válpo do njihova ukidanja) su ugarske županije od 1083. do 1526. godine. Marija Terezija je 1764. godine te prostore stavila pod hrv.-slav. bansku upravu, no županije su do 1848. slale i u Ugarski parlament svoje zastupnike.

26 J. Szűcsi (Bajza), *Horvátország népesége*, Budapest 1910, 29.

27 Ruth György, *Magyarok Horvátorszában*, Mađarski sociografski institut, *Zbornik socioloških radova*, br. 4, Budapest 1941, 10.

28 *Magyar Országos Levéltár* (dalje: MOL), k-26, ME 575. cs. 260, 1902. XXII. t.

29 B. Makkai, Mađarsko-hrvatski odnosi početkom 20. stoljeća na slavonskom području, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 36, br. 2, Zagreb 2004, 570. (dalje: B. Makkai, *Mađarsko-hrvatski odnosi početkom 20. stoljeća*).

30 *Magyar Országos Levéltár* (MOL) (*Mađarski državni arhiv*), k-26, ME 855 (Miniszterelnök – spisi ministra predsjednika). cs. 3.583, Budapest 1907. XVI. t. 2.280 asz. i isto 1.185. cs. 779. = 1.482. broj 1918. XVI. t.

Među brojnim političarima koji su sa neskrivenom simpatijom gledali na mađarsko „zauzimanje“ teritorija koji su bili većinski naseljeni južnim Slavenima, bio je i grof Béla Széchenyi (predsjednik Julián društva), čiji je stav proklamiran 1910. godine o nacionalnom zbrinjavanju Mađara koji su živjeli u Slavoniji te Bosni i Hercegovini. „Arhitekt“ Julijanske akcije Kunó Klebersberg, izložio je koncepciju akcije te konstatirao kako prvo treba povezivati mađarske enklave rasute predjele skupiti u otoke, a zatim u blokove te ih priključivati tzv. „jezičnoj granici“ (tj. Ugarskoj).

Budimpeštanski novinar u *Budapesti Hirlap*-u 1904. godine zamislio je kako bi djelotvorno sredstvo za ekspanziju bilo u bezazlenoj pučkoj školi: *!...! osnivanjem škola bi mogli pomađariti liniju uzduž desne obale Drave !...!*³¹ U Hrvatskoj i Slavoniji, a djelomično i u Bosni i Hercegovini, iste su namjere dočekane kao pretnja, a samo postojanje mađarskih škola prozvano su *nezakonitim, štetnim i sramotnim*.³²

Mađarski politički krugovi su i dalje tražili otvaranje svojih škola u Slavoniji, kasnije i u BiH u *zaštiti mađarske nacionalne manjine*, te je István Tisza na početku Julijanske akcije 1904. godine dao instrukcije da se izbjegavaju sukobi sa slavenskom okolicom.³³ Promađarske reakcije su pojačane kada je budimpeštanski list „Vasárnapi Újság“ objavio 1906. godine izjavu jednoga zagrebačkog željezničarskog službenika, kako *!...! je dobro znati, da je tu dolje u hrvatskoslavonskoj zemlji u školama mađarske željeznice mađarizacija dana u dobre ruke*.³⁴ Odmah su neki saborski zastupnici Hrvatske i Slavonije zatražili³⁵ ne samo zatvaranje mađarskih škola,³⁶ nego i protjerivanje useljenih Mađara na drugu obalu Drave,³⁷ a novine „Hrvatska“ prokleo je one koji su surađivali sa mađarskim školama.³⁸ Drugi su zastupnici stali u odbranu rada mađarskih škola pod uvjetom da se one ubuduće suzdržavaju od napisa: *zaposjedanje Hrvatske i mađarsko more* te da se umjesto mađarskih udžbenika koriste hrvatske domoljubne knjige.³⁹

Porast broja mađarske emigracije sa mađarskim materinskim jezikom, rezultiralo je odlukom mađarske Vlade da se stvaraju uvjeti za povratak, ali bez

31 *Budapesti Hirlap*, Budapest, 22. septembar 1904.

32 Juraj Dobrenić, *Mađarske škole u Hrvatskoj uopće, a u Daruvarskom kotaru napose*, Zagreb 1909, 49-50.

33 MOL, k-26, ME 794, cs. 1950. i 2508, Budapest 1905. XVI. t. 330. asz.

34 Antun Cuvaj, *Građa za povijest školstva Kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, I-XII, Zagreb 1910-1913, VIII, 714. i 790-791.

35 MOL, k-26, ME. 741. cs. 1002, 1907. XVI. t; *Hrvatska*, 26. maja 1909.

36 MOL, k-26, ME 967. cs. 5.926, 1910. XVI. t. 1482. asz. Pravaš August Harambašić, predstavnik u Budimpeštanskom parlamentu, preko štampe (novina) je tražio isto. *Hrvatska*, 18. januara 1908; *Narodna obrana*, Osijek, 20. jula 1908.

37 Kao poslanik Juraj Tomac, *Hrvatsko pravo*, juli 1907.

38 *Hrvatska*, Zagreb, 11. marta 1908; J. Margitai, *A horvát-szlavónországi magyarok sorsa, nemzetiség védelme és a magyar-horvát testvériség*, Budapest 1918, 158.

39 *Vasárnapi Újság*, 9. september 1906; B. Makkai, *Mađarsko-hrvatski odnosi početkom 20. stoljeća*, 579.

željenih rezultata.⁴⁰ Na nekoliko je primjera József Margitai u knjizi o Julijanskom savezu, prikazao kako su doseljavali Mađari u Slavoniju, a kasnije i u Bosnu i Hercegovinu.⁴¹

U razvoju škola, posebno su bili važni školski zakoni Hrvatske i Slavonije iz 1874. i 1888. godine te njihove dopune i izmjene, na temelju kojih su osnovane, organizirane i djelovale škole, posebno mađarske julijanske škole, u kojima su važni bili nacionalna skupina predmeta, npr. historija i jezik. Slično bijaše i u Bosni i Hercegovini. Milan Prelog je u svojem udžbeniku Povijesti,⁴² namijenjenu za škole u Bosni i Hercegovini, vrlo oprezno „obrazložio“ okupaciju Bosne i Hercegovine ne spominjući ništa o aneksiji Bosne i Hercegovine 1908. godine, već je napisao samo napomenu: *Kada je mirom u S. Stefanu (rusko-turski rat 1877-1878) pao najveći dio europske Turske u ruke Rusije, priključi se Austrija Njemačkoj i zapadnim vlastima protiv Rusije. Na Berlinskom kongresu /1878/ dobila je Austrija mandat, da okupira Bosnu i Hercegovinu i djelomično Novopazarski sandžak... U Ugarskoj stvoren je 1868. godine narodnosni zakon. Mađarski jezik postade državnim jezikom i jezikom službenim. Stranka Deákova nastojala je u svakom pogledu gospodarsku snagu zemlje da dignu, pa je često i odviše prenategnula sile zemlje....* Slijedile su reakcije u obliku komentara na izdani sarajevski udžbenik Historije ili Povijesti Milana Preloga pod nazivom *Ocjene i honorari za ocjene školskih knjiga*. Uz spis Milana dr. Preloga *Repetitorij povijesti Austro-Ugarske Monarhije*, preporučena je i druga knjiga u nakladi J. Studničke u Sarajevu od Ante Figurića u Tuzli, 27. juna 1912. godine, ali sa opaskom i recenzijom: *Nu trebalo je (Monarhiju) makar u kratko istaći prikladnost horizontalnog i vertikalnog razvitka površine Monarhije, te riječne mreže. Sve ovo pokazuje na stvaranje jedne jake podunavske države, u koju su se manje nacionalne države vremenom ujedinjavale, dok ne postade Austro-Ugarska Monarhija. Tu se je moglo nadovezati, kako je Monarhija danas uslov miru i ravnoteži europskih sila. Mogla se je spomenuti politika prvih njemačkih kraljeva i rimsko-njemačkih careva prema Moravskoj i Ugarskoj (slika današnjeg Drang nach Osten). Ali sredovječna balkanska politika Ugarske pokazuje opet na današnju politiku Monarhijinu... Obišavši koješta suviše dakle daje nam dakle*

40 J. Margitai, *A horvát - és szlavonországi magyarok sorsa, nemzeti védelme és a Magyar-horvát testvérség (Sudbina hrvatskih i slavonskih Mađara, narodnosna zaštita i mađarsko-hrvatsko zajedništvo)*, Budapest, Eggenberger Kiadó (izdavačka kuća Eggenberger), Atheneum Rt. Megyei Könyvtár, Belső raktár (županijska knjižnica, donje skladište), C. 8.163, 219-224, 229, iz knjige: *Magyarország története 1890-1918*, Akademia Kiadó, Budapest 1989, I. kötet, 416.

41 Ljudi sa područja "Álfold" emigrirali su, uglavnom u Srijemsku županiju (Szsérem vármegye), a iz županije Zaladske (Zálai v) u Virovitičku (Verőczai v), Požešku (Pozsegai v) i Bjelovarsko-križevačku (Belovár-Kőrösi v) županiju, a na primjer na područje Babine gore doselili su se mađarski emigranti iz županija Somogyi v. i Baranyai v. Naime, kada su Mađari iz ugarskih županija Zalai v, Somogyi v, Baranyai v. i Bácskai v. saznali kako se po povoljnoj cijeni prodaju zemljišta uz granicu, tako da se 1 kh zemlje može kupiti za 10, 20, 30 forinti pa su Mađari bili u mogućnosti za 1.000 i 2.000 forinti kupiti 20-25 kh. Mađari su prodavali svoje posjede 2-3 kh (oranice) u Ugarskoj i u Slavoniji postali gazde na 20-30 kh oranica.

42 Milan Prelog, *Repetitorij povijesti Austro-Ugarske Monarhije*, Naklada J. Studičke i druga, Sarajevo 1911, 89-91.

pisac lijepu i preglednu sliku o razvitku Monarhije od najstarijih vremena pa do danas....

Za niže razrede srednje škole Bosne i Hercegovine dr. Ivan Hoić je u Zagrebu 1912. godine objavio *Opća povjesnica za niže razrede srednjih škola*.⁴³ Ujedno sa udžbenicima historije, dana su odobrenja i za školske udžbenike Mađarskog jezika: *Odobrenje upotrebe gramatike i čitanke mađarskog jezika za srednje škole*, u kojem je ujedno Velika realka Franje Josipa I. u Sarajevu tražila od Zemaljske vlade 8. decembra 1912. godine da joj se pokriju troškovi godišnjeg izvještaja 1911/12. godinu.⁴⁴

Iako je, bez obzira što je u Nagodbi postojala i odredba o „ravnopravnosti nacija“ (stavak 3), mađarski političari su sve više ulazili u konflikte sa hrvatskim, kasnije i sa bošnjačkim i srpskim, posebno na području jezika i kulture, kako je bilo zabilježeno na Kongresu u Budimpešti 1895. godine: *nije popravilo mađarsko-hrvatsku vezu napredovanje mađarskog jezika u narodnim školama, gdje su nastavu pohađala djeca više naroda (Nem javitotta a magyar-horvát viszont a magyar nyelv oktatását a nemzetiségi iskolákban kötelezővé tevő)*, iako je bio uveden Zakon o školama 1907. godine *Lex Ápponyi*, po kojem su sve škole trebale postati narodne škole, a u kojima bi se njegovalo više jezika. Naime ugarski ministar predsjednik saopćio je ministru trgovine,⁴⁵ kako *u interesu spašavanja* Mađara, želi pokrenuti *veću akciju* u kojoj bi bilo potrebno da se u škole mađarskih državnih željeznica (MÁV) u Hrvatskoj i Slavoniji primaju i djeca kojih roditelji nisu željezničari, dakako iz Slavonije ali i Bosne i Hercegovine. Ministar predsjednik zamolio je ministra trgovine da ga obavijesti je li ban prilikom davanja dozvole za otvaranje tih škola strogo odredio da se u njih mogu upisati samo djeca željezničara, kao i to *kakve su pedagoške snage zaposlene u tim Propis, kojim se određuje obuka školskih sposobnjaka na pustarama*. Članak 10. je regulirao provođenje Julijanske akcije: *Sve škole na temelju ovoga propisa podignute pripadaju pod nadzor školskih oblasti ovih kraljevina ter će stoga i o njima kralj. nadzorništva za pučke škole imati voditi evidenciju i podnašati godišnje izvješće*.

Na temelju prikupljenog materijala, Klebelsberg je izradio *Memorandum o kulturnim potrebama Mađara u Slavoniji*, koji je pročitao na konferenciji za proširenje akcije,⁴⁶ održanoj 25. i 27. januara 1904. godine u Budimpešti, gdje je Memorandum predstavljao osnovu cijele rasprave na konferenciji.⁴⁷ U zaključku

43 Arhiv Bosne i Hercegovine (dalje: ABiH), fond: *Landesregiurung für Bosnien und die Hercegovina*, ili fond: *Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu* (dalje: ZVS) ZVS – 222, 1912, 86, chiffre 71-111.

44 ABiH, ZVS – 267, 1912, 88, chiffre 72-117.

45 MOL, ME - 4419/1903 -XVII.

46 Zapisnik konferencije nalazi se u biblioteci Historijskog instituta Mađarske akademije nauka (Magyar Tudományos Akadémia). J. Gujaš, „Nacionalna obrana“ Mađara u Slavoniji na prijelomu XIX. i XX. stoljeća u okviru „Slavonske akcije“, *Historijski zbornik*, br. XXIII-XXIV, Zagreb 1970-1971, 46-95.

47 Konferenciji je predsjedavao József Tarkovich, državni tajnik ministra predsjednika, a među učesnicima nalazili su se: Gábor Antal, reformirani biskup Dunántula, Oszkár Gömöri, ministarski

je konferencija smatrala korisnim da se stare željezničarske škole prošire, a nove izgrade u takvom opsegu da se u njih mogu primiti i djeca roditelja koji nisu željezničari te istakla potrebu da škole tzv. „slavonske akcije“ i „bosanske akcije“ dobiju pravo javnosti, a za izradu nastavnog plana za mađarske škole u Slavoniji i Bosni i Hercegovini konferencija je povjerila Józsefu Margitaju.

Misao o akciji tzv. „spašavanja“ Mađara u Slavoniji pojavila se 1901. i 1902. godine, a posebno je pojačana za vrijeme mandata ministra predsjednika Bánffyja u tzv. mađarskom domovinskom narodnom pokretu. Kao razlozi „akcije spašavanja Mađara u Slavoniji“, a od 1909. godine i u Bosni i Hercegovini, navodili su se: povećanje broja slavonskih te bosanskohercegovačkih Mađara prema popisu stanovništva 1900. i 1910. godine te kako su doseljeni Mađari imali problema jer im djeca nisu mogla ići u mađarske škole, zbog čega su doseljeni Mađari iznosili „teške“ primjedbe upućene ugarskoj Vladi.

Među žalbama bilo je pismo sa primjedbama nastalo 8. oktobra 1901. godine,⁴⁸ a u kojem je 75 mađarskih obitelji izjavilo: *Mi, jadni Mađari, koji smo morali otići iz domovine zbog siromaštva i nastaniti se u Slavoniji da bi našoj djeci pružili bolju budućnost, zbog toga smo se toliko razmnožili da nas ima više nego naroda koji su rođeni u ovim mjestima.* U vezi iste „popagande“ bilo je i pismo bana Khuena Hedérváryja napisano ministru Vlade 17. jula 1901. godine, u kojem se spominje pokretanje kampanje protiv njega i naglašava da je u novinama „Hazánk“, krenula kampanja „kako u Slavoniji proteruju Mađare“ i zato bi, zbog odbrane svojih interesa, „trebalo osnovati jednu komisiju“ koja bi povjerila te navode. Između ostalog i zbog takvih stvari stvoren je Julijanski savez 16. aprila 1904. godine,⁴⁹ kako je obrazložio grof Kúnó Klebelsberg, sa ciljem kako je navedeno u tački 4: *potpora Mađarima na kulturnom, poljoprivrednom i društvenom planu, naravno gdje za to ima potrebe.*

Kako bi Julijanski savez dorastao očekivanjima, bilo je potrebno da bude državno subvencioniran, a to se nikako nije moglo otvoreno obrazlagati i raspravljati na sjednicama ugarske Vlade, stoga je Tarkovich poslao 11. aprila 1913. godine pismo „povjerljivog“ naslova ministru unutrašnjih poslova u kojemu ga moli da se ne mijenjaju osnovna pravila slijedećim objašnjenjem: *imenom Julijanski savez on u stvari nije savez, nego je stvoren od Vlade, pretvoren u prenosivi organ kojemu je uloga dati potporu Mađarima, koji imaju poteškoća u radnjama na kulturnom i privrednom dijelu u hrvatsko-slavonskim županijama. Javnim otkrivanjem toga cilja, u Ugarskoj državi, došlo bi do poteškoća u politici.*⁵⁰ Bernics je „opravdavao”

---

savjetnik u Ministarstvu za bogoštovlje i nastavu, dr. Vilmos Lers, savjetnik odjeljenja u Ministarstvu trgovine, József Margitai, direktor učiteljske škole u Čakovcu, Gyula Pekár, saborski zastupnik, dr. Elek Szerbák, glavni tajnik MÁV (*Magyar Állam Vasutak* - Mađarske državne željeznice) direkcije, dr. Gyula Vargha, upravitelj Statističkog zavoda.

48 MOL, k-26, 1904. XVII. 5763. E gerbováci szülök panasza a VKM-hez 74.034/902. sz. alatt, 1901. X 8. keltezéssel.

49 Pál Petri, *A Julián Egyesület története*, Stephaneum Ny. Rt, Budapest 1937, 13.

50 MOL, k-26, 1913. XVI. 2285. A Julián Egyesület 1913. évi alapszabálya és ennek engedélyezésével kapcsolatos levelezés.

akciju Julijanskog saveza time kako hrvatski element, koji u Slavoniji jedva doseže 40%, *neće moći igrati ulogu i vrstu na vlasti* pa ni rodbinsko miješanje sa Srbima neće Hrvatima dati većinu, stoga što je riječ o tome da je Slavonija sa ugarskom povezana historijskim pravom.⁵¹ Kada Savez brani Mađare Slavonije te Bosne i Hercegovine, naglašava se, on ne radi samo na spašavanju nacije i njezine kulture, nego pomaže sačuvati veliku ostavštinu, koju su graditelji kraljevine, kraljevi Arpadovići, ostavili i koje bi bio nacionalni grijeh žrtvovati zbog političkih lagodnosti ili zbog nevjerodostojnosti.

Julijanski savez se oslanjao i na MÁV⁵² (*Magyar állam vasut* = Mađarsku državnu željeznicu), koja je bila krajem 19. i početkom 20. vijeka najveće poduzeće u državi i imalo centralnu ulogu u Monarhiji, posebno u razvoju ugarske privrede. Željeznica je postupno postala državna (85% glavnih željezničkih pruga postale su državnim dobrom) sa namjerom uvođenja jedinstvenog jezičnog sustava, tj. mađarskog jezika u Ugarskoj u Hrvatskoj i Slavoniji te Bosni i Hercegovini. Kako bi se to postiglo, uvedena je 1907. godine „Željeznička pragmatika“, koje je uz pitanje jezika rješavala sustav plaća te zabranila MÁV-u štrajkanje i djelovanje političkih organizacija.

Širenje i povećanje broja MÁV škola izazivalo je revolt slavenskog stanovništva, zbog toga što su:

1. mađarske željezničarske škole primile i učenike koji nisu bili porijeklom Mađari i čiji roditelji nisu radili na željeznici,
2. u mađarskim željezničarskim školama su se zapošljavali i nastavnici koji nisu imali položen hrvatski ili srpski jezik, iako je to bilo propisano postojećim zakonom, i
3. najveći problem i otpor između škola rasplamsavao se u školskoj godini 1906/07. godine, kada je izglasan *Zakon o školstvu*, po kojem školu mogu pohađati i učenici koji stanuju najviše na udaljenosti do 4 km od škole.

Julijanski savez je vodio brigu i za „lađare“⁵³ i njihovu djecu sa Dunava, Tise, Save i okolnih rijeka, posebno ako su bili Mađari. U obliku jezičnih zimskih tečajeva njegovao se mađarski jezik i kultura, dakako uz svesrdnu pomoć Državnog broderskog saveza i Julijanskog saveza. Pretpostavlja se da je na tzv. broderskim tečajevima između 1910. i 1937. godine, a uz pomoć Julijanskog saveza, mađarski jezik naučilo čitati i pisati 1.165 lica!⁵⁴

Imperijalistički dio mađarske vladajuće klase, smatralo je zemlje južno od Drave i Save, tj. Bosnu i Hercegovinu, područjem koje se mora neposredno uključiti u ugarski teritorij kao njegov organski dio, a koji se ni po čemu ne razlikuje od ostalih ugarskih pokrajina.⁵⁵ Stoga je ekspanzija na jug postao opet

51 Ferenc Bernics, *Julián akció*, Pécs 1994, 25.

52 Magyar Állam Vasutiak = MÁV (Mađarske državne željeznice)

53 Zaposlenici na ladama, posebno u riječnim lukama na Dunavu, Tisi, Savi...

54 *Magyar Statisztikai Évkönyv*, Új folyam XVIII. B. A, 10409, Budapest 1910.

55 Antun Barac je o Khuenovoj vladavini zaključio kako je ona imala za cilj *da Hrvatska postane*

stari san mađarskih politički vladajućih klasa, potaknutom raspravom o Slavoniji (kasnije dodatkom i Bosni i Hercegovini).⁵⁶

Julijanske škole su na temelju hrvatsko-slavonskog te bosansko-hercegovačkog školskog zakona bile otvorene kao privatne ustanove, sa zadatkom odgajanja djece u mađarskom „nacionalnom duhu“,⁵⁷ u čemu su *usađivanje mađarske državne ideje u to mađarsko stanovništvo* obavljali fanatični učitelji, koji su se *za posebnu hrvatsko-slavonsku te bosansko-hercegovačku misiju napose odgajali i to u čakovečkoj učiteljskoj školi, a kasnije i u Baji i Subotici*.⁵⁸

Pomoć Julijanskog društva nije se svodila samo na škole, već se nastojalo Mađare u Slavoniji te Bosni i Hercegovini privredno ojačati slanjem oplemenjene stoke, posudbom sjemena, održavanjem predavanja sa privrednom tematikom te pomaganjem u kupnji zemlje zaduženih *hrvatskih i srpskih sitnih posjednika*,⁵⁹ kasnije i bosanskih sitnih posjednika, dok se obrtnike pomagalo potrebnim strojevima i alatima, a trgovce jeftinom domaćom robom, stipendiranjem šegrta, učenika i studenata u Pečuhu, Csürgöu i Kaposváru te učiteljskim školama u Baji i Temisváru.⁶⁰ Rezultati postignuti „Bosanskom akcijom“ i „Slavonskom akcijom“, bili su najčešće samo odraz materijalne pomoći i povlastica, koje nisu Mađare uspjeli održati te je Sándor Ágoston u svojem članku nastojao neutemeljeno „dokazati“ kako je želja Mađara u četrdesetim godinama 20. vijeka bila da se presele natrag u staru domovinu.

Organi Mađarske Sovjetske Republike zastupali su mišljenje po pitanju „Bosanske akcije“ i „Slavonske akcije“ 1919. godine, kako se ta djelatnost ne može uskladiti sa prirodom i karakterom nove države. Stoga je predsjednik Revolucionarnog upravljavajućeg savjeta odlučio 17. aprila 1919. godine „u svom naređenju“ (br. 7391) da „Bosansku akciju“ i „Slavonsku akciju“, *u duhu novonastale velike promjene treba likvidirati*. Društvo se pokušalo očuvati smatrajući kako *nikada nije bilo potrebnije da se mađarstvo do posljednjeg Mađara očuva kao sada poslije pretrpljene velike katastrofe*.⁶¹

---

obična mađarska pokrajina, u kojoj će se s vremenom i narod pomađariti. A. Barac, *Jugoslavenska književnost*, 2. izdanje, Zagreb 1959, 207-208.

56 István Hajnal, *A Batháymy-kormány külpolitikája (Vanjska politika Bathyányeve vlade)*, I, Budapest 1957, 83.

57 P. Petri, *A Juliaán-egyesület története*, Budapest 1937, 188. *Hrvatski tisak je osnutak svake mađarske škole u Slavoniji nazivao pokušajem mađarizacije*.

58 P. Petri, *A Juliaán-egyesület története*, Budapest 1937, 19.

59 Takva parcelacija bila je u Babinoj Gori koju je obavila Altruistička banka (Budimpešta) po veoma niskoj cijeni i pod uvjetom da se cijena parcela isplati u roku od 50 godina. (P. Petri)

60 Julijanski internat u Pečuhu nalazio se u zgradi u kojoj su (donedavno) smješteni Medicinski i Pravni fakultet. Troškovi internata, ne računajući cijenu samog zemljišta, iznosili su svojedobno, prema P. Petriju, 320.000 kruna. Stipendijskoj akciji imao je služiti i pučkoškolski internat u Gyekenesu, Pečuška gradska Matessa -ustanova, koja je primila 50 takvih učenika te pečuški Julijanski internat, stvoren na inicijativu Klebelsberga, bilo je osim 130 pučkoškolaca smješteno i 100 učenika u privredi.

61 Pál Petri, *A Juliaán-egyesület története (Historija Julijanskog društva)*, Budapest 1937, 42-44.

U isto je vrijeme Vlada Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca zauzela stanovište da *strani građani na području nove Kraljevine SHS ne mogu imati privatnih škola*, ali je ipak dozvolila da Mađari u Slavoniji te Bosni i Hercegovini mogu vlastitim snagama održavati svoje škole, što je potrajalo do 1937. godine, odnosno do kraja Drugoga svjetskog rata.⁶²

Vladinim sredstvima je potpomognuta mađarska nacionalna manjina preko Save, koja se vremenom u cjelosti asimilirala sa domaćim slavenskim stanovništvom, ali je bila primjer borbe za opstanak malih skupina doseljenih Mađara u Bosnu i Hercegovinu. Ugarski prodor prema Bosni i Hercegovini treba promatrati i u kontekstu ugarsko-austrijskih odnosa, posebno preko željeznice kojom je Ugarska prodirala u Bosnu i Hercegovinu.⁶³ Naime kada se Austrija interesirala za izgradnju željezničkih pruga u Bosni i Hercegovini,⁶⁴ ugarska Vlada je na čelu sa ministrom predsjednikom Bánffyjem formulirala u oktobru 1896. godine ambiciozan željeznički program, posebno u uspostavljanju normalne željezničke uskotračne veze od Budimpešte do Sarajeva,⁶⁵ koja bi se u cijeloj svojoj dužini nalazila pod tarifnim suverenitetom ugarskih državnih željeznica. Tzv. „Bosanska akcija“ je prema Zapisniku ugarskog ministarskog vijeća, započela krajem 1909. godine,⁶⁶ u vremenu kada se u Bosnu i Hercegovinu nakon 30 godina okupacije doselilo vrlo malo Mađara. Na temelju popisa stanovništva 1910. godine, bilo je u Bosni i Hercegovini registrirano 62.541 mađarskih državljanina, većinom doseljenih iz Slavonije i Vojvodine u kojim je živjelo nacionalno izmješano stanovništvo.⁶⁷

Mnogobrojni zaposlenici bosanskohercegovačke uprave, raznih financijskih i trgovačkih poduzeća, potjecali su iz krugova koji su govorili uglavnom bosanskim (bošnjačkim), hrvatsko-srpskim te njemačkim jezikom, a uglavnom su bili Bošnjaci, Hrvati, Srbi i Nijemci iz Vojvodine i Slavonije.⁶⁸ Dio agrarnog stanovništva iz južne Ugarske koji se doseljavao u Slavoniju te Bosnu i Hercegovinu, na vijest kako se zemlja u Bosni i Hercegovini za doseljenike dijeli na parcele, podupirana tzv. Bosanskom akcijom i bosansko-hercegovačkom Vladom,⁶⁹ prihvatila je izazov uz sve rizike te se naselila na područje Bosanske Posavine te u gradove u unutrašnjosti, posebno u Sarajevo i Mostar. Mađari su se naselili i živjeli uglavnom u Bosni i

62 J. Guljaš, „Nacionalna obrana“ Mađara u Slavoniji na prijelomu XIX i XX stoljeća u okviru „Slavonske akcije“, *Historijski zbornik*, br. XXIII-XXIV, Zagreb 1970-1971, 46-95.

63 Dževad Juzbašić, *Izgradnja željeznica u Bosni i Hercegovini u svjetlu austrougarske politike od okupacije do kraja Kállayeve ere*, Djela, knjiga XLVIII, Odjeljenje društvenih nauka, ANU BiH, Sarajevo 1974, 148-159. (dalje: Dž. Juzbašić, *Izgradnja željeznica u BiH*).

64 Ferdo Hauptmann, Finansiranje bosansko-hercegovačkog željezničkog programa iz godine 1913, *Radovi*, Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo 1963, 121.

65 Dž. Juzbašić, *Izgradnja željeznica u BiH*, 153.

66 MOL, k-27, MT jkv, 1910. szept. 29, I, 28.

67 *Magyar Statisztikai Közlemények*, Új sorozat, 64. kötet, Budapest 1920, 74-75.

68 István Burián közös pénzügyminiszter egy 1906 decemberében készített emlékiratában említette, hogy a közigazgatásban alkalmazott osztrák-magyar állampolgárok 82 százaléka szláv nemzetiségű. MOL, k-26 ME 713. csomó 1.553, 1907. XXXVI. tétel.

69 Ferenc Günther, *Bosznia Szávamellékén*, Bittermann és Fia, Zombor 1910, 24.

Hercegovini u naseljima: Brčko, Bjeljina, Zavidovići, odnosno u Vučjaku kraj Prnjavora.⁷⁰ Nametnulo se pitanje, zašto je ugarska Vlada pokrenula skupocjenu tzv. *Bosansku akciju* u korist neznatnog broja Mađara u dijaspori? Odgovori na isto pitanje vjerojatno su u tadašnjoj politici Ugarske, naime, „prazninu“ na Balkanu prouzročenoj padom Osmanskog Carstva popunila je Austro-Ugarska Monarhija, koja je postala zemlja za migracije.

Austro-ugarska okupacija i aneksija Bosne i Hercegovine motivirana je prije svega konfliktom sa Srbijom, ali je motivirana i djelom Gy. Andrásya u pokušaju uskrsnuća Mađarskog Kraljevstva. Ministarstvo odbrane, Ministarstvo financija te ugarsko političko rukovodstvo, proklamiralo je 5. oktobra 1908. godine aneksiju kao *ponovno zaposjedanje bosansko-hercegovačkih područja pozivajući se na temeljno historijsko pravo*.

Nakon okupacije Bosne i Hercegovine nije dogodilo dugo iščekivano upravno-pravno spajanje Bosne i Hercegovine sa Ugarskom, već je nastavljeno rivalstvo između dva sastavna dijela dualističke države. Ugarski interesi su donekle zadovoljeni u vrijeme „vladavine“ Benjamina Kállaya, kada je u Bosni i Hercegovini postignut mađarski interesni gospodarski i kulturalni napredak, kada je stvaran Bosanski jezik i nacija Bosnyák, a koji je potom izgubljen za Kállayevog nasljednika Istvána Buriana, koji je podlegao političkom uticaju Austrije prema Bosni i Hercegovini.

Pitanje Bosne i Hercegovine u Hrvatskoj i Slavoniji različito se tumačilo pa je mađarska štampa prodor Mađara u Bosni uglavnom smatrala neopravdanim, a list „Hrvatsko pravo“ nazvao „kolonizacijom“.⁷¹ Kako je u početku naseljavanje Mađara preko Save bilo usmjereno samo na jedno naselje zvano Vučjak, službeno stajalište Budimpešte bilo je da se naseljavanje treba poticati te da se ovo područje koje je nekad pripadalo mađarskoj svetoj kruni nikako ne može smatrati tuđom zemljom.⁷² Nije bilo potrebno izrađivati nove organizacijske okvire i programe, niti nove strategije koje će bitnije odstupati od dosadašnjih i prokušanih u Hrvatskoj i Slavoniji. Bilo je dovoljno samo pronaći nekoliko provjerenih i iskusnih upravitelja te uspostaviti kontakt sa čelnicima „Sarajevske mađarske udruge“, osnovanoj 1905. godine, kako bi akcija u Bosni i Hercegovini kao sastavni dio vladine akcije u Hrvatskoj i Slavoniji mogla započeti.

Udruga *Julián* u Bosni i Hercegovini, uspjela se izboriti da podjednako budu priznate bosansko-hercegovačke i mađarske osnovne i srednje škole te predložila kako: ... *ne bi bilo loše kada bismo za naše nacionalne interese mogli pronaći nekoliko dobrih prijatelja u muslimanskim i srpskim krugovima* ....⁷³ U

---

70 *Tájékoztató a Julián Egyesületről*, Hatodik jelentés a Julián Egyesület 1913. évi működéséről, Budapest 1913, 7. és J. Margitai, *A horvát-szlavónországi magyarok sorsa, nemzeti védelme és a magyar-horvát testvériség*, Budapest 1918, 353.

71 Magjarska kolonizatorska politika u Bosni, *Hrvatsko Pravo*, 7. maj (május 7) 1909.

72 Miniszterelnökségi levéltervezet a Julián Egyesülethez. MOL, kK-26, ME 1.184. cs. 907, 1912. XVI. t.

73 MOL, k-26, ME 854. cs. 6.029, 1910. XVI. t. 94. asz.

istom se interesu nastava u školama odvijala na tri jezika, zbog toga što je od 180 upisanih učenika samo 68 bilo Mađara, dok su ostali bili Nijemci, Hrvati, Srbi i „španjolski” Židovi, dakle većina nije govorila mađarskim jezikom. Unatoč tome osnovane su nove mađarske škole i vrtići, pod opravdanjem da mađarska djeca nauče i ne zaborave svoj materinski jezik. U mađarskim školama je vjeronauk bio prakticiran za sve četiri vjeroispovjedne skupine (katoličku, muslimansku, pravoslavnu i židovsku), a za djecu koja su živjela udaljenije od škole bio je organiziran prijevoz do škole.⁷⁴

Usprkos brojnim neprilikama u Bosni i Hercegovini situacija je bila takva da se julijanske udruge nisu mogle požaliti na suradnju sa bosansko-hercegovačkom vlašću, istovremeno uživajući naklonjenost zajedničkog ministra financija, čime su stečeni dobri izgledi za osnivanje novih mađarskih škola. Za vrijeme Balkanskih ratova često su se manifestirale u Bosni i Hercegovini protumađarske političke težnje, no proračun akcije za 1911. godine bio je značajno uvećan pa su obdaništa, zatim i planovi osnivanja druge osnovne škole u Sarajevu dobili zeleno svjetlo za svoj početak rada.⁷⁵ Štoviše, počeo se štampati tzv. „Bosanski kalendar”, koji je detaljno opisivao lokalne prilike, a organizatori akcije dobili novi poticaj saznajući da su Mađari iz Brčkog i Mostara osnovali udruge te kako iste inicijative postoje u Bjeljini i Vučjaku.⁷⁶

U Bosni i Hercegovini su od aneksije Mađari razvili vrlo napredni školski sustav. Osnovali su značajne kulturne društvene ustanove, udruge i čitateljske krugove, od kojih je poznatija bila *Sarajevska udruga Mađara*,⁷⁷ nastala 1905. godine, koja je 1912. godine promijenila ime u *Udrugu Mađara Bosne i Hercegovine*, kako bi mogla osnivati škole po čitavoj zemlji.⁷⁸ Sarajevska udruga Mađara djelovala je zajedno sa *Udrugom hercegovačkih Mađara*, koja je nastala u studenom 1910. godine pod imenom *Kulturna udruga mostarskih Mađara*,⁷⁹ a kasnije je nastala i *Udruga Mađara iz Brčkog*.⁸⁰ Iste udruge kretale su se od optužbe „mađarizacije” do teorije o Mađarima koji su ugroženi asimilacijom. Ipak, akcije nisu postigle dugoročni cilj i nisu se pokazale trajnim, jer nakon zatvaranja škola poslije Prvoga svjetskog rata mala skupina Mađara nije imala nikakve pravne garancije za opstanak.⁸¹

74 A gyermekek iskolába fuvarozása a horvátorsági akcióban bevett szolgáltatásnak számított, de Szarajevóban is megszervezték, hiszen a Boszniai akció 1911. évi költségvetési tervében is szerepelt ez a kiadási tétel. MOL, k-26 ME 854. cs. 6.135, 1910. XVI. t. 94. asz.

75 Az 1911. évi költségvetési keret ily módon 27.414, K-ra növekedett. MOL, k-26, ME 854. cs. 6503, 1910. XVI. t. 94. asz. és uo. 968. cs. 919, 1911. XVI. 560. asz.

76 MOL, k-26, ME 968. cs. 660, 1911. XVI. t. 560. asz.

77 MOL, k-26, ME 854. cs. 1.010, 1909. XVI. t. Az egyesület társas összejöveleteket szervezett, közművelődési, jótékonyági, idegenforgalmi és humanitárius tevékenységet folytatott, és egy könyvtárat is működtetett.

78 MOL, k-26, ME 968. cs. 1.977, 1912. XVI. t. 84. asz.

79 MOL, k-26, ME 968. cs. 660, 1911. XVI. t. 560. asz. Az egyesület keretei között magyar nyelvtanfolyam, dalárda, tánc- és vívótanfolyam és könyvtár is működött.

80 MOL, k-26 ME 968. cs. 2.772, 1913. XVI/a. t.

81 I. Balta, *Julijanska akcija u Slavoniji s osvrtom na ostale hrvatske zemlje te Bosnu i Hercegovinu početkom 20. stoljeća*, DMZUH, O-tisak, Zagreb 2006.

Ponešto još o mađarskom projektu „Julijanske akcije“ u Bosni i Hercegovini

Po zapisniku jednoga ministarskog vijeća Julijanska akcija u Bosni i Hercegovini je započela krajem 1909. godine.⁸² U odnosu na druge države u Bosni i Hercegovini se 30 godina od početka okupacije doselilo vrlo malo Mađara. U ove dvije spomenute pokrajine, tj. Bosnu i Hercegovinu, popis stanovništva iz 1910. godine registrirao je 62.541 mađarskih državljanina, većinom doseljenih iz Slavonije, odnosno iz južnih djelova Ugarske u kojima je živilo “izmiješano” stanovništvo.⁸³ Mnogobrojni zaposlenici bosansko-hercegovačke uprave, raznih financijskih i trgovačkih poduzeća, poticali su iz krugova koji su govorili službenim jezikom srpsko-hrvatskim i njemačkim te uglavnom bili Srbi, Hrvati i Nijemci iz južne Ugarske,⁸⁴ ali i Bošnjaci koji su učili Bosanski jezik za Kállayeve uprave u Bosni i Hercegovini (1883-1903) pa do 1907. godine kada je Bosanski jezik za uprave Buriána u Bosni i Hercegovini ukinut.

Agrarno stanovništvo iz južne Ugarske, doseljavao se sporadično u Slavoniju i tu opstajalo, ali na vijest da se zemlja u Bosni i Hercegovini dijeli jeftino na parcele, uz podršku bosansko-hercegovačke Zemaljske vlade, počelo je masovnije useljavanje.⁸⁵ Iseljenici su prihvativši veliki rizik te se naselili na područja Posavine te u sjedišta dviju pokrajina (Sarajevo i Mostar) u kojima je već živjela zajednica Mađara od nekoliko stotina članova. Mađari su već prije velikih seoba živili uglavnom u četiri naselja: u Brčkom, Bjeljini, Zavidoviću te u Vučjaku kraj Prnjavora.⁸⁶ Sa osnovom se postavljalo pitanje zašto su mađarske vlade pokretale ovako skupocjene akcije u korist neznatnog broja Mađara, za oko 23.000 onih u dijaspori, tj. za iseljenike u Bosni i Hercegovini i Slavoniji te brigu za iseljenicima u Sjedinjenim Američkim Državama? Objašnjenje na to pitanje zasigurno treba potražiti u tadašnjoj višoj austro-ugarskoj politici. Naime, “prazninu” stanovništva na Balkanu, tj. u Bosni i Hercegovini, prouzročenom “padom” Osmanskog Carstva, popunila je Austro-Ugarska Monarhija, koju je ovlastio Berlinski kongres hegemonističkom ulogom monarhije, opravdavajući njezin geopolitički položaj te usku povezanost sa regijom, vrlo važnom interesima velesila. Preventivna okupacija i aneksija Bosne i Hercegovine, bila je prije svega motivirana konfliktom sa Srbijom. Djelo Gyule Andrásya te mađarska politička javnost, tretirali su novu politiku kao pokušaj uskrsnuća nekadašnjeg Mađarskog Kraljevstva.

82 MOL, k-27, MT jkv, 1910. szept. 29, I, 28.

83 Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat, 64. kötet. Budapest 1920, 74-75.

84 *István Burián közös pénzügyminiszter egy 1906 decemberében készített emlékiratában említette, hogy a közigazgatásban alkalmazott osztrák-magyar állampolgárok 82 százaléka szláv nemzetiségű.*, MOL, k-26 ME 713. csomó 1.553, 1907. XXXVI. tétel.

85 F. Günther, *Bosznia Szávamellékén*, Bittermann és Fia, Zombor 1910, 24.

86 *Tájékoztató a Julián Egyesületről, Hatodik jelentés a Julián Egyesület 1913. évi működéséről*, Budapest 1913.

7. J. Margitai, *A horvát-szlavónországi magyarok sorsa, nemzeti védelme és a magyar-horvát testvériség*. Budapest 1918, 353.

Bosna i Hercegovina bila je u početku nadležnosti Austro-Ugarskog Ministarstva odbrane, a zatim i Ministarstva financija, no mađarsko političko rukovodstvo je pokazivalo svoju posjedovnu potrebu prema Bosni i Hercegovini, jer je vladar (austro-ugarski car/kralj) u svojoj izjavi 5. oktobra 1908. godine, aneksiju proklamirao zbog nekadašnjeg posjedovanja tih područja od strane prijašnjih mađarskih kraljeva, pozivajući se na temeljno historijsko pravo. U tom „ratnom“ ozračju, nakon okupacije Bosne i Hercegovine, nije se dogodilo dugo iščekivano upravno-pravno spajanje sa Mađarskom (ili Ugarskom). Istina, i austrijske potrebe za istim pokrajinama ostale su također neispunjene pa je u anektiranoj pokrajini nastavljeno rivalstvo između dvaju sastavnih dijelova dualističke države. Odnosi su se promijenili za vrijeme mandatne “vladavine” Kálláya, kada je u Bosni i Hercegovini postignut gospodarski i kulturni napredak, kada su ugarski interesi dosegli prihvatljivu razinu uspjeha, ali od kada je István Burián postao ministar financija često su se za ugarsku stranu događali prestižni gubici.

Na veliki politički uticaj Austrije u Bosni i Hercegovini, neovisno o stupnju razvijenosti, izravno su uticali pokrajinski izdaci. Ugarsko političko rukovodstvo i štampa se teško mogla pomiriti sa činjenicom austrijskog financijskog prestiža. Sa druge strane u autonomnoj Hrvatskoj i Slavoniji pitanje Bosne i Hercegovine različito se tumačilo, gdje su tamošnje novine, nazočnost Mađara u Bosni i Hercegovini smatrao neopravdanim i pretjeranim. Dnevni list “Hrvatsko pravo”, nazvao je nazočnost Mađara u Bosni i Hercegovini “kolonizacijom”.⁸⁷

U početku mađarskog naseljavanja preko Save, nastalo je samo jedno naselje Vučiak (Vučijak), a službeno stajalište Budimpešte bilo je da naseljavanje treba poticati i da se ovo područje koje je nekad pripadao mađarskoj svetoj kruni nikako ne može smatrati tuđom zemljom.⁸⁸ Ova potreba je odgovarala dugoročnim mađarskim političkim planovima i nije bila u suprotnostima sa konstatacijom Béle Széchenyija, predsjednika Udruge Julián, po kojemu... *dok mi nismo ni položili temelje mađarskog uticaja, Austrijanci su nas daleko nadmašili svojom organizacijom na području gospodarstva i kulture.*⁸⁹

Radovi “najvećeg mađarskog sina” (B. Széchenyija), kojim je poticao Vladu na brže djelovanje, u saglasnosti je sa onim šta je 1912. godine, napisano u memoarima Lajos Thallóczy. Naime, poznati stručnjak za Balkan i ključna osoba razdoblja sa početka 20. vijeka Thallóczy, zaključio je da ukoliko Austro-Ugarska Monarhija želi zadržati ulogu velesile nakon odlaska Turaka iz jugoistočne Europe, morati će se materijalno i duhovno “naoružati”. To je naravno zahtijevalo opstanak i egzistenciju Mađara u njihovoj historijskoj posredničkoj ulozi vezanom za susjedne narode.⁹⁰ Ipak, akcija u Bosni i Hercegovini je, nasuprot idejama velesila, sve do kraja ostala jedna skromna akcija unutar granica kulture i to ne toliko

87 Magjarska kolonizatorska politika u Bosni, *Hrvatsko Pravo*, 7. maja 1909. (május 7).

88 *Dunántúl*, Húsvét című mell., 23. marta 1913. (március 23).

89 MOL, k-26 ME 968. cs. 1.013, 1911. XVI. t. 560. a(lap)sz(ám)

90 Lajos Thallóczy, *A Balkán-félszigeten beállott változásokkal szemben Magyarország részéről követendő eljárás kulturális és gazdaságpolitikai téren*, Emlékirat, M. Kir. Állami Nyomda, Budapest 1912, 1, 3. OSZKK.t., Fol. Hung./2.

zbog financijskih razloga, nego zbog nepovoljnih političkih odnosa za mađarsku ekspanziju. Naime, sama se priprema Julijanske akcije u Bosni i Hercegovini odvijala vrlo suzdržano, za razliku od akcije u Hrvatskoj u Slavoniji, a o kojoj postoje opsežni historografski izvori. O počecima nove akcije ili njezine grane u Bosni i Hercegovini, za sada u pronađenim dokumentima arhiva postoji svega nekoliko skromnih naputaka.

Za provedbu kulturne akcije u Bosni bila zadužena i po formi ista Udruga Julián, koja je okupljala vladine dužnosnike, obrazovane stručnjake, a koja je kao operativna organizacija djelovala kao ispružena ruka ugarske Vlade, djelujući sa uspjehom ranije u Slavoniji.⁹¹ Zbog toga nije bilo potrebno da se izrade novi organizacijski okviri, programi, niti nove strategije koje će bitnije odstupati od dosadašnjih. Dovoljno je bilo samo pronaći nekoliko provjerenih i u lokalnih iskusnih upravitelja te uspostaviti kontakt sa čelnicima Sarajevske mađarske udruge (osnovane 1905), kako bi akcija u Bosni i Hercegovini kao sastavni dio vladine akcije u Hrvatskoj i Slavoniji, mogla započeti.

Udruga Julián je kao svoj prvi korak u Bosni i Hercegovini, željela ostvariti uvjete za učenje mađarskog jezika u glavnom gradu Bosne, gdje je živjela najbrojnija mađarska zajednica. Da je bilo važno da se što prije formira takva ustanova, idu u prilog i slijedeća dva podatka: u anektiranim pokrajinama 1910. godine u Bosni i Hercegovini bilo je nepismeno 88,05%, a od generacije koja je bila školski obavezna samo ih je 15% išlo u školu.⁹² Mađarska djeca u Sarajevu u odnosu na bosansko-hercegovački prosjek bila su u nešto povoljnijoj situaciji, jer su u nekoliko obrazovnih ustanova mađarski jezik mogli izabrati kao izborni predmet.⁹³ Zbog nepostojanja većeg broja škola na mađarskom jeziku, njima su kao mogućnost pohađanja bile škole na njemačkom jeziku, ali koje su predstavljale opasnost za očuvanje jezika i nacionalnog identiteta.

Na uznapredovanu asimilaciju prvi je ukazao József Margitai, prosvjetni nadzornik Udruge Julián za vrijeme obilaska terena 1910. godine. U svom izvještaju Margitai je predložio formiranje škola sa 2-3 učionice, uvjetovano prilikama na pojedinim dijelovima terena, a zagovarao je i učenje srpsko-hrvatskog jezika i njemačkog jezika kroz redovnu nastavu.⁹⁴

Margitai je pronašao i adekvatnu školsku zgradu u Sarajevu, ali i drugim mjestima u Bosni i Hercegovini.⁹⁵ Godine 1910. za pokrivanje planiranih izdataka Vlada je Udruzi Julián odobrila potporu u iznosu 14.600 kruna,⁹⁶ a

---

91 MOL, k-26 ME 854. cs. 1010, 1909. XVI. t.

92 Artur Benisch, *Bosznia-Hercegovina iskolauigye*, Magyar Paedagogia, Budapest 1914, 558.

93 *A Kranken-Verein által fenntartott 5-tanítós német iskolában, Moszvárban, Dohnja Tuzlán és Banja-Lukán horvát középiskolákban volt elvi lehetőség a magyarnak, mint választható tárgynak a tanulására*, MOL, k-26 ME 854. cs. 6.119, 1910. XVI. 1010. asz.

94 *Margitai (korábban a csáktornyai tanítóképző igazgatója) gyakorlott tantervkészítő volt. Ő hozta összhangba a magyarországi 6 osztályos elemi iskolai tananyagot az 5 osztályos horvátországi s a boszniai 4 esztendőös képzéssel.*

95 *Amit Fischer Józseftől, a magyar egyesület korábbi elnökétől kívánt bérbe venni.*

96 MOL, k-26 ME 854. cs. 94, 1910. XVI. t.

nakon dobivene dozvole od bosansko-hercegovačke Zemaljske vlade zakupljena je dvokatnica u središtu grada, koja je kasnije bila poznata kao Mađarska kuća.⁹⁷ Prilikom organizacije Udruga Julián je postigla, da podjednako budu priznate bosanskohercegovačke i mađarske osnovne i srednje škole, konstatirajući: *...ne bi bilo loše kada bismo za naše nacionalne interese mogli pronaći nekoliko dobrih prijatelja u muslimanskim i srpskim krugovima...*⁹⁸

U sarajevskoj mađarskoj školi nastava se odvijala na tri jezika, a djelomično i zbog toga što su od upisanih 180 učenika samo 68 bili Mađari, a ostali Bošnjaci-muslimani, Nijemci, Srbi, Hrvati i „španjolski” Židovi,⁹⁹ no većina učenika nije govorila mađarski. Ipak, je proces osnivanja obdaništa upućivao na to, da je u krugovima mađarske djece koji su bili potencijalni učenici mađarske škole,¹⁰⁰ veći broj su činila mađarska djeca koja svoj materinski jezik nisu ni naučili ili su ga u potpunosti zaboravili pa su im bile potrebne jezične instrukcije. Vjeronauk je u mađarskim školama bio osiguran za četiri vjeroispovjedne skupine (muslimansku, katoličku, pravoslavnu i židovsku), a za djecu koja su živjela udaljenije od škole bio je organiziran prijevoz do škole.¹⁰¹

Veliko zanimanje prema mađarskoj školi riječki “Novi list” nije pripisao dobroj organizaciji, već nepostojećoj školarini, besplatnim udžbenicima i školskom priboru, što više tvrdili su da je velik broj hrvatske djece bio primamljen u mađarsku školu raznim novčanim potporama.¹⁰² Bez obzira što je ova zadnja optužba uglavnom neutemeljena, ovakvi novinski članci, koji su u akciji u Hrvatskoj i Slavoniji bila svakodnevna pojava, dalo je naslutiti da mađarska škola u Bosni i Hercegovini ne može računati na neograničenu simpatiju. Na to je upućivao i izvještaj potpredsjednika Udruge Julián 1910. godine, poslije posjeta terena. U svom viđenju o mogućnostima razvoja akcije Gyula Vargha, izloživši svoja iskustva, rekao je da nije poželjno Udrugu Julián navesti kao skrbnika jedne mađarske privatne škole, jer to može zvučati provokativno, već je predložio da tu ulogu preuzme udruga Mađara iz Bosne i Hercegovine. U nastavku je iznio očekivanja roditelja u vezi dječjih obdaništa i založio se za pokretanje još jedne osnovne škole za potrebe radničkog sloja u Novom Sarajevu sa mogućnošću otvaranja i srednje škole, tvrdeći da bez proširenja kulturne akcije, svaka uložena materijalna i ljudska žrtva u Bosni i Hercegovini biti će uzaludna.¹⁰³

97 MOL, k-26 ME 854. cs. 1.764, 1910. XVI. t. 94. asz.

98 MOL, k-26 ME 854. cs. 1764, 1910. XVI. t. 94. asz.

99 MOL, k-26 ME 854. cs. 6029, 1910. XVI. t. 94. asz.

100 *Az „előkészítő nyelvtanfolyam” funkcióját is betölteni tervezett óvodába 1910-ben 24 magyar, 15 német, 16 szerb és horvát, 3 spanyol-zsidó és 2 egyéb anyanyelvű gyermeket jegyeztek elő.*, MOL, k-26 ME 854. cs. 6029, 1910. XVI. t. 94. asz.

101 *A gyermekek iskolába fuvarozása a horvátországi akcióban bevett szolgáltatásnak számított, de Szarajevóban is megszervezték, hiszen a Boszniai akció 1911. évi költségvetési tervében is szerepelt ez a kiadási tétel.* MOL, k-26 ME 854. cs. 6135, 1910. XVI. t. 94. asz.

102 *Szlavóniai Magyar Újság*, Eszek, 1910. október 10-i számából.

103 MOL, k-26 ME 854. cs. 6.319, 1910. XVI. t. 94. asz.

U početku se Udruga Julián nije mogla žaliti na saradnju bosansko-hercegovačkih vlasti, jer je u odnosu na brojne neprilike u Hrvatskoj i Slavoniji, situacija u Bosni i Hercegovini bila povoljnija. Uživajući u naklonjenost zajedničkog ministra financija, dobri su bili izgledi za osnivanje novih škola. Međutim za vrijeme Balkanskih ratova, u vezi južnoslavenskih pitanja, počele su se izražavati brojne protumađarske teze. Prilikom izrade proračuna Julijanske akcije za 1911. godinu još nisu protumađarske teze imale previše uticaja pa su najprije obdanište, a zatim i plan druge osnovne škole u Sarajevu, dobili zeleno svjetlo, štaviše bio je i budžet značajno uvećan.¹⁰⁴

Osnivanje škola bilo je potrebno iz razloga što su mnogi u novom sarajevskom naselju bili i Mađari, a nakon što su čuli vijest o otvorenju nove škole potražili su udrugu i školu te zatražili tzv. Bosanski kalendar, koji je detaljno opisivao lokalne prilike.¹⁰⁵ Organizatori akcije u Sarajevu dobili su novi poticaj čuvši da su Mađari iz Brčkog i Mostara osnovali udruge i da slične inicijative postoje i u Bjeljini i u Vučjaku.¹⁰⁶ Tako je Udruga Julián u januaru 1911. godine zatražila odobrenje i pokriće od bosansko-hercegovačke Zemaljske vlade za pokretanje dviju novih osnovnih škola: u Brčkom gdje su uzete u obzir potrebe upisanih 60 učenika iz okolice te 30 učenika sa druge strane Save iz Slavonije, a koji bi putovali željeznicom. Zatim u Zavidovićima, gdje su htjeli pokrenuti otvaranje mađarske škole za potrebe djece radnika poduzeća Gergersen iz Budimpešte.¹⁰⁷ U međuvremenu se dogodio napredak i u slučaju otvorenja novih škola u ostalim naseljima nastanjenim Mađarima.

Lajos Thallóczy, voditelj ureda u zajedničkom Ministarstvu financija, upozorio je Kunóa Klebelsberga izvršnog predsjednika Udruge Julián na to, da nakon što je bosansko-hercegovački pokrajinski Sabor ukinuo državnu potporu mađarskoj školi u Vučiaku, potrebna intervencija Udruge kako bi se spriječila brza asimilacija.¹⁰⁸ U Mostaru se već nadzirala mogućnost otvaranja mađarske škole, međutim problem je predstavljao mali broj mađarske populacije, a i problemi oko održavanja mješovite škole sugerirali su Udruzi Julián da se suzdrži od daljnjih koraka. U Bijeljini je nakon obilaska terena registrirano 250 mađarskih obitelji, međutim oni su zbog "nemirnih" srpskih susjeda živili u stalnom napetom nacionalnom ozračju.¹⁰⁹ Provjere Udruge Julián vršene u Mostaru, ukazivale su na to da bi bilo potrebno prije otvaranja mađarske škole pokrenuto otvaranje obdaništa, za kojeg, obzirom na to da je u hercegovačkom glavnom gradu u to vrijeme postojao samo jedno dječje obdanište, vladao velik interes. Mađarsku školu u Mostaru međutim, imajući u vidu prije svega mogućnost nastavka školovanja,

---

104 Az 1911. évi költségvetési keret ily módon 27.414 K-ra növekedett. MOL, k-26 ME 854. cs. 6.503, 1910. XVI. t. 94. asz. és uo. 968. cs. 919, 1911. XVI. 560. asz.

105 MOL, k-26 ME 968. cs. 560, 1911. XVI. t.

106 MOL, k-26 ME 968. cs. 660, 1911. XVI. t. 560. asz.

107 MOL, k-26 ME 968. cs. 560, 1911. XVI. t.

108 MOL, k-26 ME 968. cs. 1.013, 1911. XVI. t. 560. asz.

109 MOL, k-26 ME 713. cs. 1.553, 1907. XXXVI. t.

nisu podržavali intelektualci iz grada. Prosvjetni nadzornik Udruge, zauzimajući se za školu popisao je školsku obaveznu mađarsku djecu i nakon što je smatrao da je njihov broj dovoljno velik, osigurao je prostoriije za potrebe škole. Zbog temeljitosti u svom radu, Udruga Julián održala je još jednu smotru, nakon čega su zatražili i dozvolu za otvaranje obdaništa te se tako rukovodstvo udruge odlučilo za otvaranje obje ustanove.¹¹⁰ U septembru 1911. godine sa 34 polaznika, počelo je raditi obdanište, a imalo je približno 100 učenika i dvorazrednu osnovnu školu.¹¹¹ U formiranju ove dvije ustanove ogroman je doprinos dala i mjesna Kulturna udruga Julián, koja osim što je ustupila svoje prostoriije za potrebe škole i obdaništa zakupila je još jednu zgradu.

Uska saradnja između škole i Kulturne udruge Julián bila je poželjna iz tog razloga što je Pravilnik pokrajinske samouprave omogućavao pravo otvaranja novih ustanova samo mjesnim udrugama, ne i Udruzi Julián iz Mađarske. Međutim, multinacionalne mađarske škole služile su kao mete protumađarskoj, ali i tzv. “hrvatskoj” štampi, koji su ih u svojim listovima okarakterizirali kao “centre mađarizacije”.¹¹² Jedan od naslova zagrebačkog “Obzora” glasio je: *Protuhrvatsko mađarski agenti u Bosni*,¹¹³ a jedan drugi članak koji je izrazito napao mađarsku ustanovu u Mostaru, ocijenio je da Budimpešta sa svojom školskom politikom vrši sustavnu mađarizaciju i želi denacionalizirati hrvatska područja od Rijeke do Mostara i Zemuna.¹¹⁴ Zagreb je bio udaljen od mađarskih škola u anektiranim pokrajinama, ali su u Bosni i Hercegovini postojale političke alternative za protumađarska, tzv. “hrvatska” usmjerenja. Karakterističan je slučaj u protumađarskim pojavama u kojima se Udruga Julián spremala očekivane napade odbiti u “Stadler ersek”, u tzv. po mađarskoj štampi „velikohrvatskom“ orijentiranim novinama, a o mađarskoj školi u Sarajevu.¹¹⁵ Radilo se o navodnoj aferi, tj. o postupku ponude da urednik lista bude katolički vjeroučitelj.

Svojestven postupak bio je samo posljedica stanja, koje je Thallócy okarakterizirao time da su mediji u Bosni zatvoreni prema Mađarskoj te da ni jedan medij nije bio samostalan,¹¹⁶ čak štoviše da su “partijske formacije” anektiranih pokrajina podupirale strane političke sile.¹¹⁷ Nakon toga je vlada Károlya Khuena Hedérvárya u interesu Mađara izvan granica Ugarske, osnovala

110 MOL, k-26 ME 968. cs. 2.043, 1911. XVI, t. 560. asz.

111 *Margitai vizsont azt írta, hogy a 2 tanítás iskolába számos nemzetiség, még lengyelek is jártak, s az összlétszám megközelítette a 200 főt. Margitai i. m. 346.* MOL, k-26 ME 968. cs. 5.420, 1911. XVI. t. 560. asz.

112 MOL, k-26 ME 968. cs. 5.420, 1911. XVI. t. 560. asz.

113 *Obzor*; 8. septembra 1911. (szeptember 8).

114 *Obzor*; 15. septembra 1911. (szeptember 15).

115 *Klebelsberg Kunó írta a miniszterelnöknek, hogy: „...kívánatosnak tartanók, ha nevezett szerkesztőnek (ti. dr. Dujmucií-nak) a hitoktatásról leendő megbízatása által a Hrvatski Dnevniket, mielőtt az iskola ellen komolyabb akciót kezdene, elhallgattatnók.”* MOL, k-26 ME 854. cs. 4.243, 1910. XVI. t. 94. asz.

116 MOL, k-26 ME 968. cs. 6.322, 1911. XVI. t. 560. asz.

117 *Lásd a boszniai muzulmánok egy 1906-ban kelt memorandumának 31. oldalán leírtakat.*, MOL, k-26 ME 713. cs. 6.281, 1906. XXXVI. t.

urede za štampu, djelomično sa ciljem praćenja članaka, a djelomično sa ciljem njihovog opskrbliivanja novinama.¹¹⁸ Sukladno sa istim, Udrugu Julián potaknulo je da u Bosni štampa jedan mađarski list, kao neka vrsta protumjera. Krenulo se samostalnom inicijativom i apeliralalo na podršku Udruge te je štampan „Bosnyák Hirlap“ u proljeće 1911. godine, ali je u “nedostatku potrebne podloge”, tj. novčanih sredstava, nakon svega nekoliko brojeva novine su prestale izlaziti.¹¹⁹

Mađari u Bosni i Hercegovini nisu uspjeli pokrenuti novine koje bi bile sposobne opskrbliivati čitatelje aktualnim vijestima te koje bi služile njihovim interesima i propagandi, kakve su na primjer bile “Mađarske novine Slavonije” u Hrvatskoj i Slavoniji. Osječke novine koje su bile potpomognute i iz Budimpešte, počele su ispravljati ovaj nedostatak dajući prostora u svom listu i za kolumnu pod nazivom “Bosanske vijesti” te počele širiti i prodavati novine po Bosni i Hercegovini.¹²⁰ Ova činjenica ipak nije previše mijenjala odnos snaga u Bosni i Hercegovini, iako je u martu 1911. godine pokrajinska štampa izgledala vrlo primamljiva kao oruđe propagande. Novu nadu dao je posjet tajnika Imrea Morávecza nadbiskupu Stadleru, kada je urednik uvjeravao ravnatelja mađarske škole, da ukoliko stanje u obrazovnoj ustanovi ostane nepromijenjeno, njihove će se novine suzdržavati od neprijateljskih istupa.

Situacija u proljeće 1911. godine u mađarskoj osnovnoj školi u Sarajevu nije bila zavidna, jer u susjedstvu katoličke crkve, u obrazovnoj ustanovi koja je djelovala u “Mađarskoj kući” (Magyar Házban),¹²¹ samo su četiri učitelja poznavala bosanski, hrvatski, srpski, mađarski i njemački jezik te podučavala ukupno 194 učenika, od kojih je bilo 62 Mađara, 62 Nijemaca, 42 Hrvata, 1 Srbin, 1 musliman i 23 španjolska Židova. Ovu obrazovnu ustanovu u kojoj se nastava odvijala na više jezika i na zavidnoj razini, simpatizirali su i roditelji koji nisu bili mađarske nacionalnosti. Školu su posjećivali i Mađari koji su već bili na raznim stupnjevima asimilacije, što je razlog više za djelotvorniju mađarsku akciju, jer je škola bila u zgradi Udruge sarajevskih Mađara koja je organizirala čitateljske skupove i razne zabave. Potaknut uspjesima škole u središtu grada, Udruga Julián je intenzivno počela raditi na pokretanju škole i u Novom Sarajevu, gdje su uglavnom živjeli radnici. Predsjedništvo se pod vodstvom Széchenyia, pri izradi budžeta za 1912. godinu, pozivalo na mađarske propuste iz vremena okupacije te požurivalo širenje akcije otvaranjem četiri novih škola.

U Sarajevu je proširenje bilo opravdano brojnošću onih koji su želili novu mađarsku školu. Na kraju 1911. godine, nakon dosta lako dobivenih dozvola za rad škole i obdaništa, vodstvo Udruge je konstatiralo da je pokraj brojnih neprijateljskih gesti koje su doživjeli od strane kruga nadbiskupa Stadlera, „led ipak probijen”. Prognoza je bila preoptimistična, jer nakon nepuna tri mjeseca

118 MOL, k-27 MT jkv. 1910. szeptember 29-i ülés, I. 28.

119 MOL, k-26 ME 945. cs. 3.117, 1911. XVI. t. 359. asz., valamint 968. cs. 6.322, 1911. XVI. 560. asz.

120 *Szlavóniai Magyar Újság (SZMÚ)*, 4. januara 1911. (június 4)

121 MOL, k-26 ME 968. cs. 2.044, 1911. XVI. t. 560. asz.

počela je žestoka protumađarska kampanja novina u Sarajevu. Na loše se dalo naslutiti iz pisma direktora Agro-trgovačke banke Bosne i Hercegovine, u kojem se upozoravalo Udrugu Julián da “Sarajevoer Tagblatt”, potpomognut bankarskim krugovima iz Beča, uporno radi na tome da u anektiranim pokrajinama *uprlja sve što nosi mađarsko ime*.¹²² Upozorenje je proslijeđeno Vladi, a ujedno je ukazano i na stavke u svom Statutu kako se Udruga Julián *ni izdaleka ne želi baviti politikom*. Ipak Udruga Julián nije mogla dugo ostati sa strane zbog nepovoljnih promjena koje su se dogodile u Austro-Ugarskoj Monarhiji i zbog događaja na međunarodnoj političkoj sceni.

Nakon ponovnog dolaska na vlast Karađorđevića 1903. godine, odnosi Austro-Ugarske sa Srbijom postali su napeti te se dalje pogoršavali nakon carinskog rata, željezničkih planova u Sandžaku, a prije svega jer je *Srbija Bosnu i Hercegovinu smatrala svojim plijenom koju su htjeli jednostavno zgrabiti*. Neriješeno južnoslavensko pitanje djelovalo je destabilizirajuće na Austro-Ugarsku monarhiju, kako u unutrašnjoj i u vanjskoj politici, kao i destabilizirajući veleizdajnički proces u Zagrebu te krvavi balkanski ratovi kao uvertira u Prvi svjetski rat.

U anektiranim pokrajinama je 1912. godine počela velika protumađarska hajka pisanih medija. Protumađarski napadi Udrugu Julián nisu iznenadili, što potvrđuje i činjenica da su dva uticajna člana pokrajinskog političkog života Jozsef Fisher i Elek Feichtinger, kao članovi užeg vodstva mađarske Udruge Julián, ponovo začeli ideju o formiranju već ugašenog mađarskih novina u Bosni, sa kojom su namjerali neutralizirati protumađarsko ozračje.¹²³ Na mjesto potencijalnog urednika novoga lista najizgledniji kandidat bio je György Báláss, profesor mađarskoga jezika u gimnaziji sa *dobrim vezama u drugim medijima*. Thallócy je međutim izrazio svoju zabrinutost, rekavši da bi djelovanje Báláss unutar nastavničkog kruga sa različitim političkim opredjeljenjima, dovelo do niza neugodnih posljedica.¹²⁴ Vlada je zauzela sličan stav u ovom slučaju te izrazila stav da: *Udruga Julián mora biti na oprezu*, iako je njihovo djelovanje dosad pratio uspjeh, ipak u slučaju da se sazna da njihovo djelovanje ima i političke ciljeve, postalo bi nemoguće raditi.¹²⁵

Poznavajući komplicirane političke odnose u Bosni i Hercegovini, oprez voditelja Julijanske akcije bio je na visokoj razini. Zbog toga je teško pronaći objašnjenje za masovne protumađarske demonstracije koje su se dogodile 19. februara 1912. godine, gdje je jedan od glavnih aktera bio György Báláss. Prema naslovnom članku „Hrvatskog dnevnika” do demonstracija je došlo i zbog preoštrog vladanja bana Cuvaja u Hrvatskoj i Slavoniji, zbog pregrube politike Mađara prema

122 MOL, k-26 ME 968. cs. 3.397, 1911. XVI. t. 560. asz.

123 MOL, k-26 ME 968. cs. 6.322, 1911. XVI. t. 560. asz.

124 MOL, k-26 ME 968. cs. 7.717, 1913. XVI./a. 554. asz.

125 *1912-re 57 000 K, az 1913-as költségvetési terminusra már 69 900 K volt előirányozva az akció céljaira*. MOL, k-26 ME 968. cs. 5.507, 1912. XVI. t. 84. asz.

Hrvatima.¹²⁶ Zbog suzdržanosti policije, demonstracije ili “prosvjedi radnika”, otišli su predaleko spaljivanjem mađarske zastave pa su demonstracije prestale tek nakon intervencije vojske. Uslijed ponovnog ustanovljenja policijskog reda te uhićenju đaka prilikom čega je bio ozlijeđen jedan učenik koji je navodno „sramotio zastavu”, a aktivno je sudjelovao i Bálássá. Novine su citirajući interpretacije iz Bosansko-hercegovačkog sabora, pisali o brutalnoj intervenciji vlasti, o nečasnim djelima mađarskih vojnika i “punokrvnog Mađara” Bálássé te javno prizivali kažnjavanje zadnje spomenutog. Slučaj je prerastao u učeničke demonstracije. Različita interpretacija događaja, upućivala je na to da su svi, ovisno o stranačkoj opredijeljenosti, nastojali izvući političku korist.

Najveću pažnju posvetile su događajima novine nadbiskupa Stadlera, koji je nakon nemira, nazvao Bálássá asistentom policije i deformiranim bunjevačkim Hrvatom te odbio objaviti zahtijev spomenutog za demantom. Bosansko-hercegovačke srpske novine list “Srpska Riječ”, napomenule su kako je život Bálássá u opasnosti te navele da bi sam ravnatelj Kudlich, kao Bálássíjev šef, mogao biti osobno kriv za ono što se dogodilo.¹²⁷ Jedne druge srpske novine stale su na stranu Bálássá, napisavši da se Gyula Bako, nastavnik na zamjeni, uz pomoć učenika demonstiranata, želio domoći radnoga mjesta svoga kolege.¹²⁸ Slučaj time nije bio okončan jer su “napaljeni” učenici na sastanku 15. marta donijeli odluku o prosvjednom štrajku te vezanim za to u „Hrvatskoj zajednici“ objavili manifest. Tražili su da se Bálássá kao uzročnik događaja od 19. februara makne, kako ne bi nastavio sa mađarizatorskim aktivnostima te su zatražili nekažnjavanje onih učenika i njihovih nastavnika koji su sudjelovali u demonstracijama i štrajku.

Neovisno o tome moguće je da su po nekim mađarskim naučnicima, protumađarske političke snage u Bosni i Hercegovini bile uvezene iz Hrvatske i Slavonije te su dobile u anektiranim pokrajinama značajnu motivaciju. Mađarske škole u Bosni i Hercegovini zbog teorija o asimilacijskim opasnostima stavljene su u centre napada. Na stranicama novina pojavili su se članci koji su već ranije bili poznati iz Julijanske akcije u Slavoniji, *kako se u mađarskim školama vrši janjičarska izobrazba* i kako list piše: “Sve su naša djeca” odnosno južnoslavenske nacionalnosti.¹²⁹ Početkom aprila kampanji se pridružio i „Sarajevoer Tagblatt“, oštro napadajući Udrugu Julián.¹³⁰ Kako je bilo riječ o listu koji je bio u svezi sa bečkim krugovima, Zemaljska vlada je odlučila objavljene članke demantirati, a koje je pisao Elek Feichtinger i objavljivao u „Bosnische Postu“.¹³¹

Na dan Svetoga Ćirila i Metoda, “Hrvatski dnevnik” napao je akciju “besplatnih usluga” Julijanskih škola, kao dar za Božić, nagrade za uspjeh, a *Udrugu Julián* prikazivao takvom organizacijom gdje učitelji potiču mađarsku

126 *Hrvatski Dnevnik*, 20. februara 1912. (február 20).

127 *Srpska Riječ*, 5. marta 1912. (március 5).

128 *Narod*, 27. marta 1912. (március 27).

129 *Hrvatska Zajednica*, 20. marta 1912. (március 20).

130 *Sarajevoer Tagblatt*, Sarajevo, 4. aprila 1912. (április 4).

131 *Bosnische Post*, Sarajevo, 30. aprila 1912. (április 30).

djecu na mržnju.¹³² *Udruga Julián u Bosni i Hercegovini*, bila je prisiljena preispitati situaciju i svoje ranije formirano stajalište, došavši do zaključka da je muslimansko-mađarsko prijateljstvo na što su se najviše htjeli osloniti, nije ništa više od prazne fraze: *Gledaju nas ljudi, čije prijateljstvo nije korisno, a čije neprijateljstvo nije štetno.*¹³³ Vidjevši sve to, došli su do zaključka da je razvoj akcije moguć isključivo na temelju snage i izbornog uticaja. Mađari u Bosni i Hercegovini, pokušali su pridobiti slavensku većinu ispunjavanjem stipendijske akcije,¹³⁴ zatim pomoću potpore banjalučkog biskupa i mostarskog “franjevačkog” biskupa, koji su bili protuteža sarajevskom vrhbosanskom nadbiskupu Stadleru, ali dijelom i političkim sredstvima Sličnom inicijativom, sa namjerom da se “proizvede” sloj društvenog vodstva, pristupilo se organiziranju srednjoškolskog kursa.¹³⁵ Nova je ustanova nasuprot mostarskoj pučkoj školi¹³⁶ 1913. godine i profunkcionirala.¹³⁷ U jesen 1914. godine prvu je godinu upisalo 39, a drugu već 15 učenika od kojih su bili 37 katoličke, 13 židovske, 2 evangeličke i 2 muslimanske vjere. Naobrazba je u *sarajevskoj gimnaziji* do jeseni 1916. godine postala četverorazredna, a u međuvremenu je škola opremljena kabinetima i učeničkom i nastavničkom bibliotekom. Stanje u gimnaziji nije bitno poremećeno ni za vrijeme rata, ali su 70 pripadnika *Udruge Julián* regrutirali i jednog nastavnika, čak je i ravnatelj Elémer Penavin bio samo privremeno oslobođen vojne službe zahvaljujući svojim utjecajnim prijateljima.¹³⁸

U međuvremenu formirane su još tri škole u sjeveroistočnoj Bosni. Prvo se ostvario zahtjev *Društva Mađara iz Bijeljine* i susjednog sela *Ljeljenče*,¹³⁹ da za 82 učenika u jesen 1912. godine bude otvorena mađarska škola, u kojoj se izjasnilo 75 učenika Mađarima.¹⁴⁰ *Julijanska mađarska škola u Brčkom* otvorena je također u septembru 1912. godine u jednoj uglednoj kući u tzv. turskoj ulici, u istoj zgradi sa mađarskom Udrugom Julián.¹⁴¹ Godine 1913. nastava je počela i u *mađarskoj školi u Vučjaku* kod Prnjavora,¹⁴² ali o daljnjoj sudbini *osnovne škole na mađarskom jeziku u Zavidovićima* nema do sada historiografskih izvora. U pogledu broja učenika, zadnja mirnodopska godina pred Prvi svjetski rat bila je najuspješnija, jer se za četiri godine broj učenika u Bosni i Hercegovini u mađarskim školama

132 *Hrvatski Dnevnik*, Sarajevo, 4. jula 1912. (július 4).

133 MOL, k-26 ME 1.120. cs. 160, 1913. XVI./a. t.

134 MOL, k-26 ME 992. cs. 2.802, 1913. XVI. t.

135 MOL, k-26 ME 1185. cs. 3.580, 1913. XVI.1a. t. 3137. asz.

136 „Az egyesület volt[!] tanfelügyelője tudunk és beleegyezésünk nélkül ígérte tett a Mostari Magyar Kultúregyesületnek az iránt, hogy Mostarban is szervezzünk polgári iskolai tanfolyamot, s így (...) kénytelenek voltunk Mostarban is kísérletet tenni.” állt az Julián Egyesület jelentésében. MOL, k-26 ME 1.185. cs. 3.580, 1913. XVI./a. t. 3137. asz.

137 MOL, k-26 ME 1185. cs. 7.439, 1913. XVI./a. t. 3137. asz.

138 MOL, k-26 ME 1185. cs. 473, 1917. XVI./a. t.

139 MOL, k-26 ME 968. cs. 3224, 1911. XVI. t. 560. asz.

140 MOL, k-26 ME 968. cs. 7707, 1912. XVI. t. 84. asz.

141 MOL, k-26 ME 968. cs. 3772, 1913. XVI./a. t.

142 MOL, k-26 ME 1085. cs. 6961, 1913. XXV./a. t. 832. asz. és 992. cs. 1.522, 1914. XVI. t.

upeterostručio i skoro dostigao brojku od 1.000 (odnosno 989 učenika).¹⁴³ No uslijedio je nagli pad zbog ratnih događanja pa je najlošije stanje bilo u jesen 1915. godine, poslije čega je uslijedio lagani porast broja učenika.¹⁴⁴

Mađari su u Bosni i Hercegovini obzirom na brojčano stanje učenika, razvili vrlo napredni školski sistem, osnovali značajne kulturne društvene ustanove, udruge i čitateljske krugove. Najpoznatija bijaše *Sarajevska udruga Mađara*, a poseban značaj ove udruge bijaše u tome što je nastala 1905. godine kao spontano udruženje, prije započetog djelovanja mađarske Julijanske akcije.¹⁴⁵ Julijanska udruga je 1912. godine iz taktičkih razloga promijenila ime u *Udrugu Mađara Bosne i Hercegovine* kako bi mogla osnivati škole po cijeloj zemlji.¹⁴⁶ Cilj djelovanja Udruge opisan je u 1. tački Statuta, kako se Udruga brine za kulturni, društveni i gospodarski razvoj Mađara u anektiranim pokrajinama te očuvanju nacionalnih vrijednosti. Udruga sarajevskih bosanskih Mađara je neumorno radila zajedno sa *Udrugom hercegovačkih Mađara*, koja je nastala u novembru 1910. godine pod nazivom *Kulturna udruga mostarskih Mađara*¹⁴⁷ te sa *Udrugom Mađara iz Brčkog*,¹⁴⁸ a na ostvarenju svojih ciljeva sve do promjene vlasti i preokreta koja je „pomela” sve mađarske ustanove raspadom Austro-Ugarske Monarhije 1918. godine.

Akcija u Bosni i Hercegovini obuhvaćala je zbrinjavanje vrlo malenog broja ljudi od oko nekoliko hiljada. Taj mali broj Mađara u Bosni i Hercegovini nije opravdavao pokretanje tog skupog programa. Iz korespondencije između Lajosa Thallócyja i ostalih vodećih ljudi u Julijanskoj akciji, vidljivi su pravi razlozi mađarske politike u Bosni i Hercegovini, koji su historijski motivirani, usmjereni na “ispunjavanje” uticaja Mađarske kao velesile u balkanskoj politici. Strateške ciljeve ugarska Vlada je zamislila da zadatak migriranih Mađara treba biti, da zajedno sa već nastanjenom gospodarskom jakom njemačkom zajednicom, pruže jaki otpor „južnoslavenskim separatističkim nastojanjima”.¹⁴⁹

Mađarski školski sustav u Bosni i Hercegovini od devet ustanova nastao je preko udruge Julián, a uz pomoć austro-ugarskog zajedničkog Ministarstva financija te uz pomoć mađarske Vlade u saradnji sa mađarskim udrugama. Pokrajinska vlada ili Zemaljska vlada Bosne i Hercegovine, nije postavljala nikakve prepreke, a kakvih je na primjer bilo od strane banskog kabineta u Hrvatskoj i Slavoniji u sprečavanju izdavanja dozvola za rad i pokušaju gašenja postojećih škola. Mađari u Bosni i Hercegovini nisu se morali boriti, za razliku u Slavoniji, protiv većih

143 MOL, k-26 ME 873. cs. 6.850, 1910. XXV./a. t. 3928. asz. MOL, k-26 ME 1.085. cs. 887, 1914. XXV./a. t. 189. asz.

144 *1915/16-ban a tanulólétszám 554 főre zuhant, (közülük 223 fő volt idegenajkú)*. MOL, k-26 ME 1.085. cs. 2.649, 1916. XXV./a. t. 2. asz. *Az 1916/17-es tanévben a tendencia megfordult. A 683 gyermek közül 304 nem magyar volt*. MOL, k-26 ME 1.085. cs. 2136, 1917. XVI./a. t. 460. asz.

145 MOL, k-26 ME 854. cs. 1.010, 1909. XVI. t.

146 MOL, k-26 ME 968. cs. 1.977, 1912. XVI. t. 84. asz.

147 MOL, k-26 ME 968. cs. 660, 1911. XVI. t. 560. asz.

148 MOL, k-26 ME 968. cs. 2.772, 1913. XVI./a. t.

149 MOL, k-26 ME 1.185. cs. 779. = 1482. számnál 1918. XVI. t.

protumađarskih pojava. Do masovnih protumađarskih demonstracija i napada novina na mađarske udruge i škole u Bosni i Hercegovini, došlo je ipak pred sam početak Prvog svjetskog rata, a koji je doveo u opasnost djelovanje i opstanak mađarskih škola.

Prema istraživačkim saznanjima prijetnju djelovanja i opstanak mađarskih škola bio je sadržan u prijedlogu pokrajinske Zemaljske skupštine Bosne i Hercegovine 1913. godine, kojim se djeci u Bosni želilo zabraniti da se upisuju u bilo koju drugu školu osim hrvatskih i srpskih, tj. bosanskih. U sklopu tzv. "Bosanske akcije" nisu nedostajale ni biblioteke¹⁵⁰ pa je u tom smislu "Bosanski kalendar" kao ilustrirani godišnjak Udruge Julián, služio u kulturne, informativne i propagandne svrhe.¹⁵¹ Vodstvo Julijanske akcije u Bosni i Hercegovini itekako je bilo zainteresirano za vlastite novine, kao moderno sredstvo za masovno informiranje i propagandu, svakako i zbog uspjeha koje je na taj način postignut u sličnim akcijama u Erdelju (Rumunjskoj), Americi i Slavoniji.

Vlada iz Budimpešte činila je korake crkvenim putem u interesu jačanja svoga političkog uticaja u Bosni i Hercegovini,¹⁵² no Julijanske akcije sa dvije strane Save, tj. u Bosni i Slavoniji, razlikuju se i po tome što su rijetko kada bili započeti gospodarski planovi za Bosnu i Hercegovinu. Objašnjenje se treba tražiti u tome, što autonomija države partnera nije obuhvaćala i oblikovanje gospodarskog života pa je zbog toga vlada u Budimpešti imala više manevarskog prostora od svog austrijskog rivala u anektiranim pokrajinama. Izuzetak su činile samo banke, koje su ipak bili presudni temelji za ulazak mađarskog kapitala u bosansko gospodarstvo.¹⁵³

Uspjela je samo licencirana bosansko-hercegovačka Agro-trgovačka banka, nastala 1909. godine kao filijala Mađarske trgovačke banke u Budimpešti, ali koja zbog lokalnih političkih razloga i zbog žestokog otpora austrijskih novčarskih krugova, nije imala pristup koncesijama pri prodaji kmetskih imanja, što je prouzročio značajne prestižne gubitke za ugarsku državu.¹⁵⁴ Godine 1913. osnovana je bosansko-hercegovačka *Poštanska štedionica*, gdje su austrijski interesi došli opet do prednosti.¹⁵⁵

Jedina planirana i realizira gospodarska inicijativa Udruge Julián, bila je posredovanje pri praktičnoj izobrazbi učenika za obrtnike. Ciljevi stručne izobrazbe mađarske mladeži u matičnoj državi bili su jačanje srednjeg sloja mađarske zajednice u Bosni i Hercegovini u smislu da se ostvari jača veza između Mađara izvan domovine i matične države, a u sklopu akcije potporu ovog plana dobiven

150 MOL, k-26 ME 967. cs. 3.592, 1913. XVI. t. és Petri i. m. 77.

151 MOL, k-26 ME 1.184. cs. 1.274, 1910 XVI. t. és uo. 1.184. cs. 2.370, 1911. XVI. t. 970. asz.

152 MOL, k-26 ME K 26 ME 674. cs. 4.424, 1905. XXXVI. t. 4412. asz; MOL, k-26 ME 1.128 cs. 2.848, 1917. XXXVI. t.

153 MOL, k-26 ME 670. cs. 466, 1906. XXXIV. t. 284; MOL, k-26 ME 741. cs. 2.321, 1908. XVI. t. 258. asz.

154 MOL, k-26 ME 886. cs. 1158, 1910. XXXVI. t. 43. asz; MOL, k-26 ME 886. cs. 2.350k, 1910. XXXVI. t. 43. asz. *Szlavóniai Magyar Újság (SZMÚ)*, 31. januara 1909. (január 31-i) sajtószemléjét.

155 MOL, k-26 ME 972. cs. 497, 1913. XXXVI. t; MOL, k-26 ME 1.115. cs. 190, 1917. XVI. t.

je kod u malom broja ljudi pa su ciljevi samo djelomično ostvareni.¹⁵⁶ “Bosniai action” mađarske Vlade je prema nekim aktualnim mađarskim naučnicima, bila usmjerena na zbrinjavanje Mađara u anektiranim pokrajinama i na jačanje i proširenje mađarskog uticaja u Bosni, tj. na Balkanu, a sredstva za postizanje ovih dvaju ciljeva, prije svega, bila su u početku kulturno-prosvjetna. Čak je i najperspektivnija Julijanska akcija, akcija stipendiranja učenika i studenata ostala nedjelotvorna, jer nakon što su školovani u Mađarskoj i to pretežno muslimani, bez obzira na njihovu povezanost, nisu uspjeli razvijati niti održati mađarske veze u novonastaloj situaciji u Bosni i Hercegovini, gdje su glavnu riječ vodile bošnjačke, srpske i hrvatske stranke. Tako Julijanska akcija stipendiranja nije značila ništa drugo, nego ono kako ju je Klebelsberg politički opisao: *Vrlo skupa i čini se neplodna kulturno-diplomatska nastojanja*, koja je imala tek toliki značaj, da danas pri izradi kontakata ne moramo krenuti sa nulte tačke ili od kralja Matije (Korvina), nego ih možemo započeti na temeljima „Bosniai áctio”.¹⁵⁷

Umjesto zaključka

Uglavnom je 19. i početak 20. vijeka bilo doba konstitucije nacija u jugoistočnoj Europi, povećana briga za oaze narode koji su živili izvan matičnog naroda, ali koja je poneki puta prelazila u namjernu ili nenamjernu hegemoniju nad drugim narodima. Ovaj fenomen je aktualan i danas kod raznih naroda, posebno na prostoru Balkana, stoga je interesantno kako se *briga za narodom izvan matične zemlje* (danas bi rekli naroda u “dijaspori”), provodila raznim “akcijama” koje su ponekad politički dirigitirane iz centara moći Austro-Ugarske na prostor Bosne i Hercegovine te Hrvatske i Slavonije, posebno u slučaju projekta mađarske (ugarske) vlade prozaičnim nazivom “Julijanska akcija”.

Tzv. Julijanska akcija nije bila u to vrijeme jedinstvena, niti jedina, niti prva, niti posebna, nego se može na istim prostorima donekle komparirati sa istom metodologijom rada, npr. sa sličnim njemačkim projektom Schulvereine, talijanskom akcijom Dante Alighieri pa čak i ne tako značajnom slavenskom akcijom Ćirilometodskih društava, i drugim manje poznatim „akcijama“, koje su djelovale u inozemstvu, tj. uglavnom izvan prostora matičnih nacionalnih država,

---

156 1913-ban a Julián Egyesület szervezésében „hazahozott” 64 iparosinasból 20 volt boszniai-hercegovinai. MOL, k-26 ME 967. cs. 3.592, 1913. XVI. t; I. Balta, *Julijanska akcija u Bosni i Hercegovini*, 246-261.

157 Klebelsberg szavaival élve - „igen költséges” és meddőnek tűnő kultúr-diplomáciai erőfeszítéseket, amelyek utólag mégis értelmet nyernek azáltal, hogy napjaink szükségszerű kapcsolatépítését nem a nullpontról vagy Mátyás királytól, hanem éppen a „Bosniai actio” hagyományára alapozva kezdetjük el. MOL, k-26 ME 1185, cs. 4.578, 1913. XVI./a. 3137. asz; József Margitai, *A Horvát- és Szlavononországi Magyarok sorsa, nemzeti védelme és a Magyar-Horvát testvériség* - U Hrvatskoj i Slavoniji sudbina Mađara, nacionalna odbrana i mađarsko-hrvatsko bratstvo - (A Julián-egyesület nyug. tanügyi tanácsa, Budapest Eggenberger-féle könyvkereskedés... Károly Rényi), Budapest 1918, 317-355. (*Bosniai és Hercegovinai Magyarok - Mađari u Bosni i Hercegovini*).

na prostoru Austro-Ugarske.

Suprotni stavovi uglavnom su se manifestirali u tumačenju opravdanosti djelovanja, npr. Julijanske akcije (koja je dobila prozaično ime). Na primjer mađarska strana (slično i njemačka, talijanska, ... kroz svoje udruge) je djelovanje udruge “Julijan” opravdavala brigom za vlastiti narod izvan granica matične države (radi očuvanja identiteta, kulture i jezika). Nasuprot tome je hrvatska (pa i bosansko-hercegovačka, ...) strana u djelovanju udruge “Julijan” je vidjela oblik političkog odnarođivanja i pomadarivanja (ili ponjemčivanja, talijaniziranja, ...) većinskog domicilnog stanovništva.

Mađarska Julijanska akcija provodila se na temelju: A) Statuta Julijanskog društva, (izglasano 1903), te B) ugarskih, bosansko-hercegovačkih i hrvatsko-slavonsko-dalmatinskih zakona. Npr. mađarske Julijanske škole mogle su se u Bosni i Hercegovini te Hrvatskoj i Slavoniji osnivati, organizirati i djelovati ne samo na temelju važećih ugarskih zakona, već i na temelju školskih zakona Bosne i Hercegovine te Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, koji su dopuštali, pa čak i poticali organiziranje javnih i privatnih škola, seoskih, pustaraških škola (npr. kroz mađarske julijanske škole), tvorničkih škola (npr. škole mađarske državne željeznice), konfesionalnih škola (npr. mađarske reformatorske škole), što je otvorilo širok prostor djelovanja mađarske Julijanske akcije od 1904. u Hrvatskoj i Slavoniji te od 1908. okupacije i u Bosni i Hercegovini. Velika većina učenika bila je nemađarske nacionalnosti, a upisivani su ovdje zbog boljih uvjeta, mogućnosti zapošljavanja u poduzećima i državnim i javnim službama te nastavku školovanja.

Mađarske škole i mađarske željeznice, kao i mađarske crkve i društva u Hrvatskoj i Slavoniji, postojale su već u drugoj polovici 19. vijeka, te su imale smisao provođenja tzv. mađarske državne misli (*Magyar Állami eszme*), koji su politički instrumentalizirani te su od 1904. godine program tzv. julijanske akcije do kraja Prvog svjetskog rata stavili u svoj sustav i program. Gotovo istovjetni je takav odnos od 1908. godine bio i u Bosni i Hercegovini. Bili su stalni sukobi državne mađarske vlasti i programa Julijanske akcije sa većinskim slavenskim stanovništvom izvan Ugarske, npr. u Bosni i Hercegovini.

Kada je Julijanska akcija zbog “brige za svoj narod u dijaspori” politički bila instrumentalizirana i u jednom dijelu prešla granice „očuvanja“ svoga naroda, započela je sa “nenamjernom” asimilacijom putem škola, željeznica i kulturnih društava, tada je nužno morala doći u sukobe sa drugim narodima. Sa mađarskih gledišta tzv. „Bosanska akcija” i „Slavonska akcija” mađarske Vlade, bile su usmjerene na zbrinjavanje Mađara u tzv. „pridruženoj” i anektiranoj pokrajini te na jačanje i proširenje mađarskog utjecaja, a u zemljama gdje su većinsko stanovništvo bili muslimani-Bošnjaci, Srbi i Hrvati. Ista akcija kretala se od optužbe „mađarizacije” do teorije o Mađarima koji su ugroženi asimilacijom, ipak, akcija nije postigla dugoročni cilj i nije se pokazala trajnom jer nakon završetka Prvoga svjetskog rata, mala skupina Mađara u novonastalim državama nije imala nikakve pravne garancije te joj promjenjene vlasti nisu osiguravale opstanak.

Summary

The beginning of the 19th and the 20th century marked the period of nations' constitution in southeastern Europe and greater care for nations' oases living out of their parent nations. Sometimes that care turned into intended or unintended hegemony over other nations. This phenomenon is actual even today in various nations, especially in the Balkans, so it is interesting how "*the care of the people out of their home country*" (nowadays people would say "diaspora"), implemented various "actions" that were sometimes politically conducted from the Austro-Hungarian centres of power to the territory of Bosnia and Herzegovina, Croatia and Slavonia, especially in the case of the Hungarian government's pro-government project "Julian Action".

So-called Julian Action was not unique at that time, neither it was the only, nor the first or special, but it can be somewhat comparable to the same work methodology in the same regions, for example, with the similar German project Schulvereine, the Italian action by Dante Alighieri, and even to not so significant Slavic action of the Cyril and Methodius societies, as well as to some other less-known "actions" that operated abroad, i.e. mainly outside the home countries, on the territory of Austria-Hungary.

The opposite views were mostly manifested in the interpretation of justification, e. g. of Julian Action (which got the prosaic name). For instance, the Hungarian side (similar to German, Italian ... through their associations), justified the action of the association "Julian" by the care of its own people outside the borders of the home state (in order to preserve identity, culture and language). On the contrary, the Croatian (and also Bosnian-Herzegovinian,...) side in the activity of the "Julian" organization recognized a sort of political alienation and Hungarization (or Germanization, Italianization, ...) of the majority of domicile population.

The Hungarian Julian campaign was conducted on the basis of: A) Statute of the Julian Society, (voted in 1903), and B) Hungarian, Bosnian-Herzegovinian and Croatian-Slavonic-Dalmatian laws. For example, the Hungarian Julian Schools in Bosnia and Herzegovina, Croatia and Slavonia could be founded, organized and act not only on the basis of the applicable Hungarian laws, but also on the basis of the school laws of Bosnia and Herzegovina, Croatia, Slavonia and Dalmatia, which allowed and even encouraged the organization of public and private schools, rural and wilderness schools (e. g. through Hungarian Julian schools), factory schools (e. g. Hungarian state railway schools), confessional schools (e. g. Hungarian reformatory schools), which opened a wide area of the Hungarian Julian Action operation from 1904 in Croatia and Slavonia, and from the 1908 occupation in Bosnia and Herzegovina. A vast majority of pupils were of non-German nationality, and they were enrolled there because of better conditions, employment opportunities in enterprises, state and public services, as well as because of future education.

Hungarian schools and Hungarian railways, as well as Hungarian churches and societies in Croatia and Slavonia, existed in the second half of the 19th century. They had the purpose of implementing the so-called Hungarian State Thought (Magyar Állami eszme), which had been politically instrumentalized. Since 1904 until the end of the First World War they put the so-called Julian action into their systems and programmes. Almost identical relationship had existed in Bosnia and Herzegovina since 1908. There were constant conflicts between the state of Hungary and Julian campaign with the majority of Slavic population outside of Hungary, for example, in Bosnia and Herzegovina.

When the Julian campaign was politically instrumentalized because of “taking care of its people in diaspora”, and in some parts crossed the boundaries of “preserving” them, it began with “unintentional” assimilation through schools, railways and cultural societies. So it necessarily had to come into conflict with other nations.

From the Hungarian point of view, the so-called “Bosnian Action” and “Slavonic Action” of the Hungarian Government were directed towards the care of Hungarians in the so-called “affiliated” and annexed province, as well as to strengthening and expansion of Hungarian influence in the countries where the majority of population were Muslims-Bosnians, Serbs and Croats. The same action ranged from the accusation of “Hungarianization” to the theory of the Hungarians threatened by assimilation; however, the action did not achieve a long-term goal and did not prove permanent because, after the end of the First World War, a small group of Hungarians in the newly established countries did not have any legal guarantees, and new authorities did not ensure its survival.